

Karsai György (1953) egyetemi tanár. Kutatási területe: görög színház-történet, a homérosi eposzok.

Sophoklés: *Oidipus király* Az Oidipus–Teiresias-agón (III.)

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Sophoklés: Oidipus király. Az Oidipus–Teiresias-agón (II.) (2015/3).

Karsai György fordításában és kommentárjával

(404–462. sor)

1 Rendkívül józan, ám szokatlanul bölcs Kar-kommentár. A thébai öregeknek mélyesen igazuk van, ugyanakkor végzetes tévedés áldozatai is: azt jól látják, hogy a város két legnagyobb tekintélyű vezetőjének végtelenül eldurvult hangú veszekedése tragikus következményekkel fenyeget, tehát ennek mindenáron véget kell vetni (*dei d'u toiotón*, 405). Abban is igazuk van, hogy a király és a jós csakis együtt, egyetértésben biztosíthatják Thébai jólétét, békéjét. Minden veszély elhárítása az ő harmonikus együttműködésük gyümölcse, mert egy városban a földi és az égi hatalom összhangja nélkül bármelyik pillanatban összeomolhat a rend, széthúzás, viszály, *anarchia* (szó szerint „vezetés nélkülség”) ütheti fel a fejét. Még azt is pontosan látja a Kar, hogy a két *rhésist* ugyanaz az indulat, az *örjögő harag* (*orgé*, 405) diktálta. De a Kar tragikusan nem látja, nem érti, hogy ez az *orgé* csak a felszín, egy korábbi esemény(sor) miatt most kirobbant veszekedés indulati eleme, vagyis nem több hangulati aláfestésnél, ami egy mélybe temetett, nyíltan soha nem vállalt konfliktust hivatott eltakarni. A Kar kizárólag az *okozatot* érzékeli és értékeli, arra reagál, de az *ok* megismerésének még a szándéka is távol áll tőle.

2 Kétségbeesett megoldási kísérlet, amely figyelmes olvasás esetén több érdekességet is tartalmaz. A *ta tu theu / manteia* („az isten jóslatait”) fordulat meggyőződésem szerint semmiképpen nem lehet Teiresias álláspontját erősítő kiállítás a jós mellett (miként többen vélik: így Jebb, Dawe, Bollack). Ez ugyanis ellentmondana a Kar előző mondatban hirdettet, tiszteletre méltóan elfogulatlan, pártatlan bírálatának, amelyben mindkét felet elítélte *orgéja* miatt. Sokkal inkább arról van szó, hogy a Kar a „vissza a tiszta forráshoz!” gondolat jegyében a megkérdőjelezhetetlen tekintélyre, magára a jósiszterre, Apollónra irányítaná mindenki figyelmét. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a Kar minden korábban elhangzott kijelentést/sértést félretéve az immár egyetlen hitelesnek elfogadható hírforrást nevezi meg. Az adott szituációban ez nem lehet más, mint a dráma elején Delphoiból Apollón jóslatával hazatért Kreón! Teiresiaszt kompromittálták indulattól fűtött, Oidipus elleni – a Kar saját életpaszatalatainak is ellentmondó, igazságtalan(nak tűnő) – vádjai, és nyilván Oidipus hasonlóan indulatos hangú vagdalkozása, s az általa megfogalmazott ellenvádak sem maradhatnak következmények nélkül. Ez az amúgy kristálytisza logikai levezetés ott bukik el, hogy Oidipus immár Kreónt is az ellene szőtt összeesküvés aktív részesének, esküdt ellenségének tekinti, tehát Kreónnak a dráma elején elmondott, az apollóni jóslatot felidéző szavai immár hitelüket veszítették Oidipus szemében.

A Kar jóindulatú aggodalmához nem férhet kétség, ám megnyugtatónak szánt, a konfliktus megoldását célzó mondataival sikerül mindkét felet megsértenie, dühüket, örjögő indulatukat tovább növelnie. Oidipust nyilván felbőszíti, hogy a Kar további rejtvényfejtési feladatokat tűzne ki számára, még hozzá annak a Kreónnak mint jóslatforrásnak a kiegészítő (segítő?) megjelölésével, akinek immár egy szavát sem hinné el. Továbbá a Kar ahhoz a delphoi jósdához utasítaná őt, amelynek szavahihetőségéről saját életpaszatalatai alapján pontosan kialakult – elítélő! – nézetei vannak (e kérdés elemzésével külön tanulmányban foglalkoztam, amely a kötet része lesz). Teiresiaszt pedig azzal sérti meg a Kar, hogy nem hiszi el a jós imént elmondott, Oidipust súlyosan vádoló szavait, s azokat mindössze az örjögő harag (*orgé*) okozta elragadtatottság megnyilvánulásának véli, de még azzal is, hogy az isten jóslatának *közös* megfejtését ajánlva (*lysomen*) kivonja a jóslást Teiresias – Apollón jóspapja! – kizárólagos hatásköréből, s mintegy az egész közösség jövőbeni feladatává teszi (ezt húzza alá a többes szám első személy használata). De talán még ennél is súlyosabb – minden bizonnyal szándéktalan, de a vak jós számára kifejezetten megalázó – a *tode skopein* („azt kellene kutatni”, 407) mondatlezárás: az „alaposan megnézni”, „a szemünk segítségével megvizsgálni” alapjelentésű, vagyis a *látással* közvetlen kapcsolatban lévő igével figyelmeztetni egy vak embert, hogy mit kellene tennie, különös érzéketlenségre vall, s ez nyilvánvalóan nem kerülhetett el Teiresias figyelmét.

3 Teiresias mintha meg sem hallotta volna a Kar mondatait. Tudomást sem véve a thébai vének jelenlétéről, szavait egyenesen Oidipushoz intézi, még hozzá egészen különös stílusban. Nem a jós szólal meg, hanem a politikus, a *hatalom* által megtámadott-megsértett politikai ellenfél, aki egy jogállamban, íme, élni akar a demokratikus államrend biztosította szabadsággal. Nagyon erős, öntudatos, a hatalomgyakorlás korlátaira figyelmeztető mondat. Az *ei kai tyranneis* fordulat szónoki, hatásos kezdés: az ige kiemeli Oidipus *tyrannos* mivoltát (ami akár egyszerű, vitathatatlan tényközlés is lehetne), ám a „még ha...” felvezetés azonnal tisztázza az erőviszonyokat: a király-lét pillanatnyi *állapot*, amely nem jelent korlátlan hatalmat, s ebben a mondatkezdésben nyilvánvalóan benne van az is, hogy Oidipus időhöz kötött hatalma ellentétben áll a jós-léttel, amely örök, Apollóntól kapott elhívottság.

KAR

*Bizony nekünk, hogyha összevetjük
őket, úgy tűnik, ennek a szavait is
405 az örjögő düh mondatta ki, és a tié-
det is, ó, Oidipus!¹
Semmi szükség ezekre, hanem hogy az
isten jóslatait
hogyan fogjuk megfejteni a legjob-
ban,² azt kellene kutatni!*

TEIRESIAS

*Ha egyeduralkodó vagy is, mégiscsak
egyenlő jogot kell adnod,
hogy hasonlóképpen válaszoljak.³*

Ugyanezt az érvet fogja használni majd Kreón is a következő jelenetben Oidipus összeesküvés-vádját cáfolandó (*anti tón eiréménón / is' antakuson*, 543–544). Az *exiósoteon* adiectivum verbale necessitata az *is' antilexaijal* megerősítve erősen redundáns (Kamerbeek; Jebb), s mintha nem szolgálna más célt, mint a mondat fő mondanivalójának – „egyenlő jogok illetnek meg engem, hogy válaszoljak neked, még ha király vagy is!” – újbóli, immár harmadszori megerősítését. Az pedig igazi szónokipolitikusi bravúr, hogy a minél tökéletesebb hatáskeltés kedvéért olyasmire figyelmezteti a királyt, illetve olyan jog gyakorlásának biztosítását követeli tőle, amelyet az egyetlen pillanatra sem vitatott el tőle. Rendkívüli lélekjelenlétről tanúskodik, hogy „engedélyt kér” a szabadon szólásra, miközben éppen az volt az indulatos összezapás kiváltó oka, hogy Oidipus minden kérésével-könyörgésével-fenyegetésével dacolva *megtagadta*, hogy beszéljen (316–331). Hasonlóan ravasz, hatáskeltő „engedélykérés” a szabad megszólalásra: Euripidés: *Elektra* 1056–1058.

- 4 Váratlan fordulat, amely ismételt kizárólag használója miatt kelt meglepetést: a jós, aki nem arra hivatkozik, hogy ő isteni tudással-ihletettséggel rendelkezik, vagy hogy ő az igazság letéteményese, hanem hogy jártas a világ dolgaiban, sőt, „erős” (*krató*), hatalommal bír. Biztosak lehetünk benne, hogy ezek most már *nem* a vak indulat (*orgé*) diktálta szavak, hanem egy tudatosan, minden részletében kidolgozott beszéd részét képezik. A magyarázó *gar* és a *kai egó* – „mert... én is” – akár fenyegetően is hangozhat, egyúttal gúnyos összehasonlítást jelent Oidipus előzőekben elhangzott beszédének szónoki erényeivel: ennyire futotta tehetségéből, erődből?! Ennyit *én is* bármikor fel tudok mutatni! *A tude... krató* pedig csak ezt húzza alá még erőteljesebben: „ebben (ti. a beszéd művészetében) erős vagyok”.
- 5 *U gar ti soi zó dulos, alla Loxiai* – rhétorikai túlzás, amely azonban pontosan illeszkedik a Teiresias által folyamatosan rajzolt Oidipus-portréhoz: a túrannikus módszerekkel uralkodó király, aki, íme, kizárólag *rabszolga (dulos)* pozícióban tudja elképzelni városa polgárait, amikor azokkal érintkezik. S hiába mond ellent ennek a Teiresias által sugallt képnek tragédiánk szövege – Oidipus a prologosban hangsúlyozottan a népe *minden* korosztályából köréje sereglett férfiakhoz intézte rendkívül együtt érző szavait (1–85) –, az adott pillanatban a mondat *hatása* mégiscsak az, hogy Teiresias egy elnyomó-kegyetlen tyrannos előtt, bátran ellenszegülve hatalmának fog beszélni. Az pedig, hogy ezzel a büszkén vállalt „szolgaság”-megtagadással azonnal szembeállítja saját helyzetét, a *Loxiai*t („Apollóné vagyok”), azt nyomatékosítja, hogy Oidipussal semmilyen körülmények között nem kerülhet olyan viszonyba, amilyenben istenével, Apollónnal „él” (*zó*). A *Loxias* megjelölés ugyanakkor – mint arra többek között Jebb és Maiullari is felhívja a figyelmet – az istenség kétséget teremtő, „függőben hagyó” jellegére utal (a fentiek mellett ugyanígy: Ahl; Kamerbeek).
- 6 *Hósti'u Kreontos prostatu gegrapsomai*. Ez a mondat a korabeli néző számára bizonyosan több jelentéssel bírt, mint amit a fordítások valaha is érzékeltetni tudhatnak. A *prostatés* jogi kifejezésként élt az 5. századi Athénban: ahogy azt Jebb megjegyzi, „minden athéni *metoikos*-nak fel kellett iratkoznia valamely teljes jogú athéni polgár neve alá mint képviselője, patrónusa alá, aki képviselhetette hivatalos ügyekben, megvédelmezhetette, ha támadás érte – *epigrapsessthai prostatén*” (vö. J. H. Lipsius 1905–15. *Das attische Recht und Rechtsverfahren. I–III*. Leipzig, I. 369–373; továbbá Kamerbeek; Dawe; Maiullari; Ahl; Sophoklész: *Trachisi nők* 209; *Elektra* 637; Aristophanész: *Acharnaibek* 1095; *Béke* 684). A genitivusos szerkezet (*Kreontos prostatu* – „a védelmező/szószóló Kreónnak”) szörendje külön figyelmet érdemel: könnyen maró gúnynak értelmezhető, hiszen mintegy epitheton ornansként mondható ki a szókapcsolat, mintha csak lenne egy Kreón *Prostatés* Thébaiban, egy igazi „Védelmező Kreón”, akihez fordulhatnak mindazok, akiket a tyrannosi hatalom önkénye sújt. De Teiresiasnak nincsen szüksége ilyen *prostatésre*, hiszen nemrég még ő maga is annak tűnt – Oidipus szemében: nem is oly rég (303) a jós – ekkor még igencsak tiszteletteljes! – köszöntésekor maga a király szólította őt *prostatésnek* és *sótérnek*, mint aki az egyedül lehetséges Védelmezője és Megmentője lehet a városnak ebben a nehéz helyzetben. Az azonos szóhasználat – „én éppen annyira nem vagyok/voltam a város vagy a te *prostatésed*, amennyire Kreón sem az számomra” – megadja az elkövetkező, húszsoros beszéd fő témáit: mint egyenrangú polgár az egyenrangú polgárral állok veled szemben; a magam nevében és jogán fogok válaszolni minden szavadra. Rhétorikai remeklás, hogy Teiresias feledtetni tudja: e kettős témamegjelölés egy alapvető csúsztatáson alapul: Oidipus soha nem azt vonta kétségbe, hogy a jós Thébai teljes jogú polgára, hanem azt állította – s ezt eddig meg sem próbálta cáfolni Teiresias! –, hogy nem teljesíti, s nem is teljesítette a várossal szembeni kötelességét: Teiresias *hamis jós*. Vö. Aristotelész: *Rhétorika* 3. 8 (1408b).
- 7 Két sor (411–412), két mondat. Erős állítás, kijelentés mindkettő. Az előzőt fentebb elemeztük, a második mondat (*legó d', epeidé kai typhlon m'óneidasas*) pedig azon a ponton veszi fel Oidipus és a jós összezapásának fonalát, ahol az a király részéről elmondottak tekintetében *erkölcsileg* a legtámadhatóbb: egy vak ember sértegetésénél (*óneidasas*; vö. 371–372, az elemzéseket lásd a szövegheleynél). Teiresias teljes mértékben igaz vádat fogalmaz meg Oidipussal szemben: láttuk, ebben a jelenetben az elvakult indulataitól (*orgéi*) elragadott Oidipus korábban több alkalommal is támadta Teiresiasit vaksága miatt, illetve mint állítólagos jóstudományának jelképén, gúnyolódott vakságán. A *legó* praesens imperfectuma határozottságot, elszántaságot jelez: igazából *most* kezdi beszédét Teiresias – vagyis rhétorikailag a korábbi mondatok értelmére is most derül fény: idáig tartott a *captatio benevolentiae*, most következik a téma részletes kifejtése, maga a beszéd.
- 8 *Sy kai dedorkas ku blepeis hin'ei kaku*. A két, látást jelentő ige szembeállítás felidézti Oidipus egyik korábban elhangzott sértését (389), egyúttal válasz is arra: „Te vagy az, aki ugyan rendelkezel a látás képességével, de ez számodra semmiféle tudást nem jelent, mert nem tudod értelmezni, megérteni mindazt, amit megpillantasz.” *Az u blepeis* közvetlenül kapcsolódik a *hinával* bevezetett gondolathoz, így az ige jelentése egészen bizonyosan az, hogy „nem látod”. Teiresias a látás = megértés jelentésmezőben helyezi el az utóbbi ígét, míg a *dedorkas* egyszerűen a fizikai képesség („van szemed”) meglétét írja le. Tragédiánk egyik legfontosabb kérdésének újbóli, összefoglaló meghatározását adja itt Teiresias: a látás–vakság–tudás, látszat és valóság kérdésköre a szakirodalomban az *Oidipus király* legtöbbet elemzett kérdésköre, így erre külön nem térek ki (a legfontosabb elemzések listáját lásd a Bibliográfiában).
- 9 *Hin'ei kaku*: „a szerencsétlenségnek milyen mélységébe jutottál”. Ugyanez a gondolat, sőt majdnem azonos szóhasználattal előkerült már a 367. sorban (*ud'horan hin'ei kaku*). Teiresias minden előkészítés nélkül tér vissza az összezapás stikhomüthikus részében már felhozott vádpontokhoz (360 skk.). Elsőként ezzel a homályos tartalmú, inkább patetikus, fenyegető, de tényadatok nélkül üres felkiáltással kezdi. Csakhogy igen jelentős a különbség a (mint láttuk) majdnem szó szerint megegyező két mondat dramaturgiai hatása között: míg a 366–367. sorokban e tagmondatot megelőzően ott volt a vád, hogy Oidipust szörnyű, bűnös viszony fűzi szeretteihez, s erre logikusan épült a *hin-*

*Merthogy ebben én is erős vagyok.*⁴

410 *Hiszen nem a te (rab)szolgádként élek, de Loxiaséként.*⁵

*S nem is úgy tartanak nyilván, mint kinek Kreón a védelmezője.*⁶

*De szólok, ha már vakságomért sértegettél.*⁷

*Te, bár van szemed [látasz], mégsem látod,*⁸

*miféle szörnyű sorsú vagy,*⁹

'ei kaku megállapítás, addig most ugyanez a gondolat tisztán rhétorikai fordulatként hangulatteremtő, félelmet keltő ítélethirdetés, amelyet az ítéletet indokló érveknek kell(ene) most követniük.

- 10 *Ud'entha naieis, ud'hotón oikeis meta.* Lehetséges lenne úgy is fordítani e sor első részét, hogy „milyen helyzetben vagy” (Jebb), de jóval erősebb, gúnyosabb és nem utolsósorban jóslatszerűbb, ha szó szerint fordítjuk, hiszen Oidipus még valóban nem tudja, hogy a palota, ahol *lakik* – Laios egykori palotája – egyúttal az ő szülőháza, tragikus élettörténetének kiinduló és majdani záró pontja lesz. A 366–367. sorokban már elmondottak újbóli, fordított sorrendű felidézése folytatódik a mondat második felében. A „sem, hogy kikkel élsz együtt” fordulat függő kérdéssé formálja az ott még kijelentésként elhangzottakat („legközelebbi rokonaiddal a legszégyenletesebb viszonyban élsz”). Teiresias finom pszichológiai érzékkel tapint rá Oidipus gyenge pontjára: a király születését, származását egész életén végigkísérő bizonytalanságot erősíti az ezzel kapcsolatos tények *nemtudására* kihegyezett megfogalmazásokkal. Észre kell vennünk, hogy a jós nemcsak a már korábban elhangzottak sorrendjén változtatott, hanem egyúttal *stílust* is váltott: míg az *agón* sztkhomüthikus részében az érvek és ellenérvek egy-egy-, illetve két-kétsoros, fokozatosan élesedő hangú veszekedő, egymást vádoló zürzavarában sok mindent az indulatok számlájára lehetett (volna) írni, s így Oidipus megtehetette, hogy egyetlen elhangzó vádnak sem adott hitelt, addig most egy megfellebbezhetetlen felsőbb hatalom – uralkodó? Apollón *igazi* jóspapja? – hangját halljuk. Pontosan azt a többlettudást sugallják Teiresias szavai, amelyre Oidipus egész életében vágyott. De ez a tudás nem nyugalmat, boldog jövőt alapoz meg, hanem lerombolja Oidipusnak nemcsak jövőjét, de igaznak, sikerekben gazdagnak hitt múltját is. És éppen ez Teiresias célja, ez az ő bosszúja az elszenvedett sértésekért: lerombolni Oidipus világát, megsemmisíteni valóságmegismerési képességébe vetett végtelenül erős hitét, bebizonyítani, hogy egész, sikeresnek hitt élete nem más, mint *vakságának* következtében elkövetett bűnök sorozata.
- 11 *Ar'oisth'aph'hón ei – az ara főlényes, majdhogynem durván odavetett bevezetés ehhez az iszonyatos, a lényegre tapintó kérdéshez.* Teiresias mintha csak vájkálna Oidipus lelkének égetően fájó, örök sebében, miközben – legalábbis elvileg – a királynak továbbra sincs semmi oka kételkedni abban, hogy ő Meropé és Polybos, a korinthusi királyi pár gyermeke. Semmi nem történt az elmúlt mintegy tizenöt-tizenhat évben, ami megingathatta volna e tudásában, hiszen Apollón egykori jóslata e kérdésre vonatkozóan nem cáfolta addigi tudását, „mindössze” apagyilkosságot és anyjával elkövetendő incesztust jóslt neki, ám e rettentő jóslat valóra válását – bizonyíték rá thébai uralkodásának és boldog házasságának története – ő ügyesen-okosan elkerülte. Oidipus logikus válasza tehát erre a *szónoki* kérdésre nem lehet más, mint hogy „természetesen tudom: Meropé és Polybos!” – csakhogy mivel éppen az imént kötötte ki Teiresias, hogy *szabadon szólhasson* a király előtt, most már akkor sem szakíthatná félbe a jóst, ha akarná. Ám még ennél is fontosabb, hogy a jós pontosan érzékeli, hogy Oidipust legérzékenyebb pontján találja el megválaszolhatatlan kérdésével. Ez az a kérdés, amely azóta gyötri Oidipust, amióta egy részeg ember Korinthusban azt mondta neki, hogy talált gyermekként került a városba.
- 12 *Kai leléthas echthros ón / tois soisin autu nerthe kapi gés anó.* Ismét csak kínálkozik az összehasonlítás a korábban Teiresias által elmondottakkal. A 366–367. sorok kifejezetten durva nyelvhasználat (a *aischistath'homilunta* – lásd ott) itt egy másfél soros, költői nyelvhasználatú képpé változik (Bollack; Ahl; Maiullari). Oidipus mind a halottai számára, mind azon családtagjai számára, akik élnek, egyaránt gyűlöletes. Ezt a leírás és a 366–367. sorok megfogalmazását a *lanthanó* ige köti szorosan egymáshoz: *leléthenai* (366), *leléthas* (415). Oidipus előtt *rejtve vannak* életének kulcsmozzanatai, állítja a jós. Az első *leléthenai* arra a tényre utalt, hogy bűnös *nemtudása* következtében Oidipus vérfertőző viszonyban él legközelebbi hozzátartozóival, a második esetben ennek a ténynek az ugyancsak *nem tudott* következményeire utal az ige: Oidipust mind halott, mind élő rokoni gyűlölik. Rendkívül patetikus és hatásos szónoki mondat, amelynek fő gondolata természetesen igaz (Oidipus nemtudására, szörnyű családi viszonyaira hamarosan fény is fog derülni), de tisztán a szónoki hatás kedvéért Teiresias nem valós elemeket is kever e mondatába.
- Az, hogy Laios a föld mélyén is gyűlöli Oidipust, nyilvánvaló, az evidencia szintjén elfogadható állítás – a thébai királyi család tagjainak Sophoklésnél másutt is intenzív érzelmi kapcsolata van a lentiakkal (lásd pl. *Antigoné* 460 skk., 515, 559–560), de az, hogy életben lévő családtagjai (Iokasté, Polyneikés, Eteoklés, Antigoné, Isméné) számára is *echthros* lenne, drámánk szövege kifejezetten cáfolja. Iokasté az igazság napfényre kerülésekor majd kétségbe fog esni, elborzad és összeomlik, és végül öngyilkos lesz, de hogy *meggyűlölné* Oidipust, az egykor óaltala (is) halálra szánt fiát, férjét és gyermekei apját, az szöveghellyel nem igazolható, szónoki túlzás. A fiúk nem jelennek meg tragédiánkban, Antigoné és Isméné pedig az exodosban mint néma (síró!) kislányok rövid ideig a palota előtt, apjuk ölelő karjában vannak a színen (1472 skk.). Vagyis egyetlen életben lévő családtagja sem gyűlöli Oidipust! De mint minden igazán jó szónoki beszédben, itt sem a szavak valóságtartalmán van a hangsúly, hanem az egymáshoz fűzött szavak *hatásán*. Ehhez pedig Teiresias kifinomult megoldást talált: Oidipus teljes elszigeteléséhez, Thébaitól, családjától, az istenektől és emberektől való elidegenítéséhez, teljes magányba zárásához a halott és élő családtagjai gyűlöletétől övezett emberről sugallt kép tökéletes hangulati környezetet teremt.
- 13 *Kai s'amphipléx métros te kai su patros / ela pot'ek gés tése deinopus ara.* Egy lépéssel tovább jutottunk a szónoki beszédben: Teiresias most először beszél az Oidipus megszületéséhez kötött – Laios egykori, Chrysis ellen elkövetett bűnei miatt a családot sújtó – átokról, amely *amphipléx* („minden oldalról lesújtó”). A legtöbb elemzés a családot érintő átkot és az Oidipust az apagyilkosságért külön sújtó, az Erinysökhöz köthető átokra mint közös csapásra, az átkok együttesének értelmezi a jelzőt (Kamerbeek; Dawe; Bollack; vö. *Trachisi nők* 930). Vannak azonban, akik kizárólag az anyai és az apai átok kettőségét értik alatta (Jebb; Maiullari). Magam nehezen látom az anya és az apa miatti átok ilyenét szétválasztásának értelmét, különösen nem ebben a sorrendben. Ez utóbbi esetben egyszerű redundancia lenne Iokasté és Laios különválasztása az Oidipust sújtó átok felidézésekor, hiszen a két szülő egyformán volt részes Oidipus kitételében. A sokféle értelmezési lehetőségnek (Maiullari) azonban van közös nevezője: mindenképpen rendkívül hatásos megfogalmazás az Oidipus sorsát elkerülhetetlen erővel meghatározó átok leírására, újabb szónoki remeklés. Ugyanakkor a többféle értelmezési lehetőség pontosan illik a mindentudással rendelkező jós megszólalásához: kellően titokzatos-homályos, elgondolkodtató és félelmetes, pontosan, ahogy az egy igazi jóshoz illik. „Mindössze” a lényegét nem mondja ki Teiresias: azt, hogy mi volt ez az átok, és miért sújtja Oidipust.
- De benne van ebben a mondatban a majdani száműzetés is (*ela pot'ek gés tése*, 418), ami ismét csak kellően homályos, jóslatszerű megfogalmazás, hiszen Oidipust az idézett anyai-apai átok nem most, hanem születésekor üzte el hazájából. A majdani száműzetés – mint azt az *Oidipus Kolónosban* című tragédiából tudjuk (765–771) – a távoli jövőben majd Kreón döntése lesz, sem családi átok, sem apollóni

*sem hogy hol laksz, sem hogy kikkel élsz együtt*¹⁰ –

415 *tényleg, tudod, kiktől származol?*¹¹ *Az is rejtve van előtted, hogy ellensége vagy saját rokonaiddnak, a lentieknek éppen úgy, mint a föld fölöttieknek.*¹² *És hogy téged anyádnak és apádnak is két oldalról rád sújtó, szörny-lábú átka kiűz egykor e földről, téged,*¹³

jóslat nem szükségeltetik majd hozzá. De akkor miről beszél *itt és most* Teiresias? Tragédiánkban éppen hogy az Oidipus által követelt-könyörgött száműzetésnek az elutasítására kerül sor (1436 skk.). De akkor miféle majdani (*pote*, 418) száműzetés képét villantja fel Teiresias? Rejtély, és ennek a megjövendölt száműzetésnek, mint láttuk, nincs is értelme; a távoli jövő (az *Oidipus Kolónosban* tanúsága szerint) mindenesetre igazolni fogja szavait.

A *deinopus* összetett szó mindkét tagja figyelmet érdemel: a *deinos* melléknév „rettenetes”, „végzetes” jelentése már az *Antigoné* kapcsán is sok elemző gondolat kiindulópontja volt (*polla ta deina*, 335 skk.). A szövegkörnyezettől függően pozitív vagy negatív jelentésmezéjű melléknév itt a fenyegető-végzetes átok (*ara*) mellett kétségtelenül negatív jelentésű. A *pus* előtagjaként használva tragédiánkban a végeredmény egy rendkívül gazdag jelentésű összetett melléknév: a „rettentő léptű átok” az elkerülhetetlenül közelgő végzetet idézi fel (Maiullari); de utalhat arra is, hogy Teiresias léptei, amelyekkel a palotához elért, ha lassúak is, a megállíthatatlanul beteljesülő végzet eljövételét hozzák magukkal (Dawe; Kamerbeek; Bollack). Szerintem azonban mindezeknél a jelentéseknél fontosabb, hogy a jelző használatával Teiresias Oidipus *nevének* főnévi részét „támadja meg”, egyszerűen kisajátítja, hogy aztán olyan kontextusba helyezze, ahol az egyértelműen a „rettenetes”, „tragikusan elkerülhetetlen” véget vetíti előre, mintegy azt sugallva, hogy a király semmiképpen sem kerülheti el tragikus sorsát. A *deino* előtaggal Teiresias mintegy megfejtí Oidipus sors-rejtélyét: az *oidi-pus* név jóstól származó megfejtése ezek szerint: *deino-pus*, s ennek a megfejtésnek egyenes következménye, hogy a név viselőjét automatikusan eléri a pusztító végzet. S ha mindehhez hozzátesszük, hogy Oidipus nevének egyik lehetséges megfejtése *oi-dipus* = „jaj-ember” (Bollack, Ahl), akkor előtűnik Teiresias többszörösen újrafogalmazott jós-ítélete: a „nagy rejtvényfejtő Oidipus” nevét, ime, most ő fejtí meg, mégpedig megfellebbezhetetlen jóserővel, s ebben a megfejtésben benne van a király egész eljövendő, tragikus sorsa. Az Erinysök jelzői között is ott találjuk a *-pus* utótagot: *kampsi-pus* (Aischylos: *Heten Thébai ellen* 791); *tany-pus* (Sophoklész: *Aias* 837); *chalko-pus* (*Elektra* 491; vö. Dawe).

- 14 Tipikus átkötő mondat két súlyos jóslat-ítélet között. A vakság körülírására a *blepón skoton* ismert, költői kép (pl. Euripidész: *Phoinikiai nők* 377; *Bakkhánsnők* 510); az ugyanekhez a participiumhoz kötött *nyn men ortha* ugyanennek a költőiségnek szép megnyilvánulása. Legfeljebb az vethető fel, hogy éppen Teiresias és éppen itt, ebben az elmúlt percekben igencsak eldurvult hangú összecsapásban miért használ a lírai költészet legszebb verseibe illő kifejezéseket.
- 15 *Boés de tés sés poios uk estai limén*. Váratlan stílus- és hangulatváltással Teiresias belekezd rhésisének leghosszabb (négy soros, 420–423) mondatába, egy négy részből felépített, szónoki kérdésbe. Kérdés-csoportba foglalt, rettenetes jövőt ígérő jóslat ez a többszörösen összetett kérdő mondat. Az Oidipus szüleiére és az eddigi átkokra vonatkozó jóslatok kijelentő mondatok voltak (414–419). Most az Oidipus bűneinek napvilágra kerülése utáni rettenetes állapotot írja le Teiresias, a szónoki kérdések mögé bújtatva a szörnyű jövőt: Oidipus tébolyult őrjöngésének az egész világ tanúja lesz, fájdalomordítása be fogja tölteni a tenger valamennyi partvidékét (Kamerbeek; Jebb; Bollack). A *limén* újabb példa a költői szóválasztásra: Oidipus hangja, bűneit világgá hirdető kiáltása a legtávolabbi tengeröbölbe, a legeldugottabb vidékekre is el fog jutni.
- 16 A költő-Teiresias talán legszebb stílusbravúrja, *pars pro toto* képe. A Kithairón itt a világ valamennyi hegyét és általában a nem civilizált környezetet jelenti. A kérdés ugyanakkor az elképzelhető legszemélyesebb formában Oidipushoz kötött. A Kithairón volt születése után halálra ítélésének, vadállatok elé vettetésének kiszemelt helyszíne. Ám itt is született újjá, mert itt mentette meg életét a thébai és a korinthosi pásztor. Évekkel később pedig majd ide tért vissza, Thébai emblematikus hegyéhez, hogy megfejtve a Sphinx rejtvényét, elfoglalja a város trónját. Végül ide fog majd visszavágni Oidipus, amikor már mindennek vége, életének hazug boldogsága lelepleződött, s itt, a Kithairónon szeretné befejezni életét. Teiresiasnak tehát e kérdésbe foglalt jóslata még a tragédia jelenében valósággá fog válni – legalábbis a cselekmény *logikája* szerint azzá kellene válnia. Aki ezt megakadályozza, Kréon: ő nem fogja engedni, hogy Oidipus száműzetésbe meneküljön a Kithairónra, hogy fájdalomkiáltása betöltse a hegyeket s eljusson a világ legtávolabbi zugaiba is.
- 17 Kétséges olvasatú szöveg hely (a szövegkritikai kérdésekről, a 423. sor után minden bizonnyal hiányzó sorról és a lehetséges központosításokról lásd részletesen Dawe; Kamerbeek; Maiullari), de annyi biztosan megállapítható, hogy újabb költői metaforával, a hajózási szövegkörnyezetből vett életképpel gazdagodik Teiresias szónoklata. A fenyegető *hotan kataisthéi* (422) egyúttal gúnyos figyelmeztetés arra a tényre, hogy amit Oidipus eddig megismerés (*kataisthanomai*) címén tett, az teljességgel érvénytelen. A futurum pontosan jelzi, hogy az igazság, a valóság megismerése majd csak most jön el, s ez a meg- és felismerés végzetes lesz a király számára. Teiresias önkényesen, de retorikai szempontból tökéletesen jár el, amikor Oidipus „bűnei” közül nem a Laios-gyilkosságot, nem is az őt személyében és jóstudásában támadó őrjöngését, hanem Oidipus tragikus sorsának lelepleződési folyamatában házasságát (*hymenaion*, 422) állítja be döntő mozzanatként. A *domois* (422) felidézése egyszerre utal arra, hogy Oidipus most Thébai királya, hiszen megszerezte a királyi palotát (*domoi*), s arra, hogy ez lett itt alapított családjának otthona (*domos*). Oidipus bukása akkor válik teljessé, amikor a *domos* mindkét jelentéstartalmától búcsút kell vennie „bűnei” miatt.
- 18 Még rettenetesebbé válik Teiresias szörnyű jóslata. Logikailag természetesen semmi újdonság nincs abban, amit Oidipus – szörnyszülött – gyermekeiről elmond, de *hatásában* mégis a király megbocsáthatatlan bűneinek újabb rétegeit tudatosítja hallgatóságában. Ennek a semmi újat nem mondó, de mégis nagyon fontos gondolatnak a felvezetése az *allón de pléthos uk epaisthanei kakón* (424). Szó szerint: „nem ismered még más szerencsétlenségeid tömegét”; a *de* itt nyomatékosító particula szerepben áll; az *epainesthai* az előző mondat *kataisthéi*-jét idézi fel. Véleményem szerint az igekötő megváltoztatása (*kata-* helyett *epi-*) nem elsősorban az igében jelzett cselekvés intenzitását növeli (miként Dawe vagy Kamerbeek véli), hanem stílusgyakorlat, annak jelzése, hogy a megismerés helyes – Oidipus által eddig fel nem ismert – igéje az *aisthanomai*, s ez, bármely összetételében is használja majd Oidipus, a bukásához fog vezetni.
- 19 Zárásképpen egy igazi jóslat-mondatot kapunk Teiresiastól, amely kellőképpen talányos és fenyegető. Ha közelebről megvizsgáljuk a mondatot, könnyen felismerhető, hogy benne az a legfontosabb, hogy *nagyon jól hangzik*. Retorikai remeklés, de nem tartalmaz semmiféle új információt, tényközlést a korábban elmondottakhoz képest. Teiresias nem tesz mást, mint továbbgondolja Oidipus előző mondatban leírt

*aki most szemed a felkelő napra ved, azután majd a sötétségre.*¹⁴

420 *Ordításoddal melyik partszakasz nem lesz tele,*¹⁵

*melyik Kithairón nem fog azonnal visszhangzani,*¹⁶

amint pontosan megérted nászodat, hogy palotádban miféle

*kikötésre tiltott öbölbe hajóztál be,*¹⁷

*miután kedvező szélre lertél? És szörnyűségeidből rengeteg más is van, miket nem fogtál fel még,*¹⁸

425 *amelyek egyenlővé tesznek majd téged önmagaddal és*

*gyermekeiddel is.*¹⁹

Átkozd csak mindezekért mind Kréont, mind az én számat [= szavaimat]

- bűnös házasságának *következményeit*. Ezt azonban bárki megteheti, aki csak hallotta eddig elmondott (jóslat-)szavait, ehhez egyáltalán nincs szükség jóstudományra! Kristálytisza logikai-filozófiai levezetést hallunk, gyönyörű szillogizmust: (1) ha Oidipus Iokasté és Laios gyermeke, (2) ha feleségül vette az özvegy Iokastét – ne feledjük, Teiresias egyszer sem említi e beszédében Laios meggyilkolását! –, akkor (3)(a) szörnyű felismerésekre fog jutni személyazonosságával kapcsolatban; ám végre tisztában lesz születésének titkával: (3)(b) gyermekeivel egyenlő helyzetben lesz, legalábbis ami az anyja személyét illeti. Az *exiōsei* futurum egyes szám második személye az elkerülhetetlenül bekövetkező tragikus bukást hangsúlyozza. A jós később majd még vissza fog térni Oidipus „bűneinek” erre az aspektusára (458: *adelphos kai patér*), minden bizonnyal azért, mert ez a legkézzelfoghatóbb, legközvetlenebbül megtapasztalható, tehát a legfélelmetesebb és legtaszítóbb része Oidipus történetének: ez a szörnyű *egyenlőség*, *azonos helyzet* a családi viszonyokon belül minden emberben azonnal elborzadást kelt. Részletes filozófiai aspektusú elemzés, Nietzsche és Freud Sophoklés-értelmezésével összekapcsolva: Maiullari 168–171; Gould 1965.
- 20 *Pros tauta kai Kreonta kai tumon stoma / propélakize*. A *pros tauta* többször is előfordul Sophoklésnél a korábban elhangzottak összefoglalásaként, nagyjából az „itt tartunk, ezekhez tartsd magad...” jelentésben (Dawe; Kamerbeek; Bain 1975; vö. Euripidés: *Hippolytos* 304–305). Teiresias befejezte jóslatát, amelyben költői-jós nyelven, gyönyörű szónoki beszéd keretében adta elő – összecsapásuk során immár harmadszor! – Oidipusra vonatkozó tudását, jóslatait. Már csak a szónoki beszéd hatásának gyümölcseit kellene learatnia, s ehhez valamilyen lezáró mondatot találja. Teiresias most is meglepetést okoz: váratlanul felmentést nemcsak saját maga, hanem Kreón számára is! Vajon miért védi Kreónt? A *propélakize* felszólító mód egyedül itt fordul elő a fennmaradt tragédiáinkban (Kamerbeek), rendkívül durva kifejezés a sértegetésre, szidalmazásra (vö. Aristophanés: *Thesmophoriazusiai* 386, és gyakran az attikai prózában).
- 21 *Su gar uk estin brotón / kakion hostis ektribésetai pote*. Nem lehet véletlen, hogy éppen ezt a viszonylag ritka igét (*ektribésetai*) használja az egész beszéd lezárásaként Teiresias. Nem is olyan régen (248) Oidipus ezzel az igével írta le, hogy hogyan kell pusztulnia Laios gyilkosának: *kakon kakós nin amoron ektripsai bion*. Az *ektribein* ige alapjelentése „gyökerestül kitépni”, átvitt értelemben „megsemmisíteni” (Hérodotos VI. 37; VII. 120). Mindenképpen hasonlóan durva szóhasználat, mint amilyen az előző sor *propélakizéje* volt. Ugyanaz a nyelvréteg, ugyanaz a verbális brutalitás, amely ilyen intenzitással használva tökéletesen alkalmas a korábban elmondott jóslatok emelkedett, költői stílusának ellensúlyozására. De egyik stílus sem tartozik a jóslás általában ismert nyelvi megfogalmazásainak példái közé. Teiresias sokkal inkább egy kitűnő szónoklatokra képes *reálpolitikusra* emlékeztet, aki a körülményekhez alkalmazkodva tud fenyegetően emelkedett stílusban megsemmisítő jövőképet festeni ellenfele számára, vagy ha arra van szükség, a lehető legnyersebb szavakkal, röviden elmondani ugyanazt, hogy mindenki – például a Kar! – számára is egyértelmű, érthető legyen minden átok és szidalom, amelyet ellenfelére zúdít. Teiresias nem volt jelen akkor, amikor Oidipus a gyilkos megbüntetésére a „gyökerestül kitépni” igét használta – minden bizonnyal éppen úton volt a palota felé (igen lassan jött, mint tudjuk, fel is tűnt Oidipusnak, hogy vajon hol késik: 287–289). De akkor vajon honnan tud a király akkor elmondott szavairól? Rejtély. E mondat mögé már nem kellenek érvek, jóslatok, vagy Teiresias tudásának forrásmegjelölése. Ítélet ez a mondat, amelyet a hatalom birtokosa megfélelbezheterlen biztonsággal mond ki.
- 22 *É tauta dé t’ anekta pros tutu klyein*; Az elliptikus – ragozott igei állítmány nélküli – mondat Oidipus felháborodását, fékezhetetlen dühét jelzi. Már arra sem méltatja Teiresias, hogy a nevét kimondja, a *pros tutu* („ettől”) genitívusa a *klyein* mellett a cselekvés intenzitását fejezi ki (az *accusativus* helyett), ezért választottam a „végighallgatni” fordítást. Oidipus idáig volt kénytelen elviselni e szavakat, illetve a bennük foglalt információsort, de most már elég volt! Csakhogy Oidipus felháborodott kiáltásával elkésett: Teiresias tökéletes, igen hatásos szónoki beszéde elérte kitzűzött célját, hiszen minden vádpontját jóslat jellegű mondatokba foglalva adhatta elő. Olyan szörnyűségeket olvasott Oidipus fejére, amelyek ellen már nem lehet *érvekkel* védekezni.
- 23 Igazi káromkodás, sokkal inkább a komédia nyelvhasználatához (vö. pl. Aristophanés: *Plutos* 394), mint a tragédia általában emelkedett stílusához illő indulatkítőzés. Ez még akkor is igaz, ha tragédiánkban ugyanezzel a felháborodott kiáltással még egyszer találkozunk: a thébai Pásztor próbálja ugyanezekkel a durva szavakkal elhallgattatni a Korinthosból híreket hozó szolgatársát: *uk eis olethron?* (1146). Csakhogy míg ez utóbbi esetben két *szolga*, két névtelen, hétköznapi ember veszekszik, s számukra a „kocsmanyelv” használata akár el is nézhető, mi több, természetesnek vehető, addig a király szájából hasonló szavakat hallani mindenképpen megdöbbenítő. Csakhogy Oidipus számára már nem léteznek nyelvréteg-határok, jogos indulatában, tehetetlen dühében már nem tud a „királytól elvárható”, emelkedett stílusra vigyázni. Olyannyira így van ez, hogy másik ellenségével, a feltételezése szerint trónja ellen szőtt összeesküvés másik résztvevőjével, Kreóonnal szemben is hasonló szavakat fog használni: *ukun m’ easesi kakos ei?* („hát nem hagysz már békén és nem mész végre el?”, 676). Oidipus elmagányosodásának – *végzetes magányba kényszerítésének* – folyamatában fontos állomás a természetes nyelvi közegétől való eltávolodás. Nyelvhasználata esetlegessé, kiszámíthatatlanná válik, s ezzel visszajutunk tragédiánk alapkérdéséhez, Oidipus identitáskereséséhez: ki vagyok én? Király, vagy névtelen senki? Teiresias és Kreón a nyelvhasználat szintjén is előhívják belőle ezt a bizonytalanságot, és szavaikkal, viselkedésükkel elérik, hogy a király immár kettős szerepben, hol mint durva közember, hol mint Thébai uralkodója szólaljon meg.
- 24 Ez a „lehető leggyorsabban” akár szándékos, akár indulatból kimondott utasítás, mindenképpen komikus hatása. Elég csak magunk elé képzelnünk az öreg és vak Teiresias, amint botjával botorkálva, egy kisfiú vállára támaszkodva sebesen elviharzik, engedelmességre a király indulatos parancsának. Arról se feledkezzünk meg, hogy tragédiánkban éppen Oidipus tette szóvá (nem is olyan régen, 287–289) a vak jós feltűnő lassúságát.
- 25 Szellemes visszavágás, igazolja a Teiresias által színrelépésekor mondottakat (*u gar hikomén*, 318; *aphes m’ oikus*, 321; lásd a fenti elemzést). Az összecsapás itt ismét sztikhomüthikussá alakul, ám nem egészen szabályos formájúvá: Oidipus háromsoros, indulatos-durva, a jóst elkergető parancsaira (429–431) Teiresias egyetlen sorban válaszolt (432), s csak ezután állt helyre a rend: Oidipus két sorára (433–434) Teiresias ugyanolyan terjedelemben felel (435–436), majd felváltva egy-egy soros mondatokban folytatódik az összecsapás (437–444),

*nyugodtan!*²⁰ Mert nincsen a halandók közt, aki nálad szörnyűbb módon zúzódna össze valaha is.²¹

OIDIPUS

*Tényleg el kell túrnöm, hogy végighallgassam mindezeket a szavakat ettől itt?*²²

430 *Nem pusztulsz innen?*²³ *Mégpedig a lehető leggyorsabban? Nem mész innen, elfordítva lépteid e palotától?*²⁴

TEIRESIAS

*El sem jöttem volna ide, ha nem hívsz!*²⁵

hogy végül Oidipus újabb kétsoros mondata (445–446) után Teiresias tizenhat soros beszéde zárja az első epeisodiont (447–462). Teiresias ezután távozik, s többé nem találkozunk vele az *Oidipus királyban*. Nincsenek egyenlő helyzetben, itt már szó sincsen demokratikus „játékszabályokról”, azonos megszólalási lehetőségekről. Teiresias még rhésise elején (408–409) figyelmeztette Oidipust, hogy ugyanolyan joga van ellene beszélni, mint ahogyan a királynak is joga volt őt szidalmazni. Beszéde után, a lezáró 33 sor (429–462) azonban már egyáltalán nem árulkodik erről az egyensúlyra törekvésről. Míg Oidipus Teiresias (és érintőlegesen Kreónt) támadó beszéde huszonnégy soros volt (380–403), Teiresias válaszbeszéde pedig színházi időben számolva ezzel nagyjából megegyező időtartamú (huszonkét soros, 408–427), addig az összecsapást lezáró harminchárom sor (429–462) felosztása semmiféle egyensúlyt nem tükröz: míg Oidipus (az utóbb megtámadott fél) *tíz sort* mond (429–431, 433–434, 437, 439, 441, 443, 445–446), addig Teiresias *huszonháromat* (432, 435–436, 438, 440, 442, 444, 447–462), ráadásul az utolsó tizenhat sort úgy, hogy az külön beszédet fog képezni, amely alatt Oidipus meg sem szólal. Pusztán formai oldalról közelítve tehát a jelenet lezárásához, megállapíthatjuk, hogy a király–jós-összecsapás nyertese mindenképpen Teiresias: ő kap nagyobb teret, jóval hosszabb időt érve, szidalmi, ítéleti és jóslatai elmondására, mint ellenfele, Oidipus. Ennek a fölénynek a következményei végzetesek lesznek Oidipus számára.

Visszatérve Teiresias ríposztjára (432), adódik az összevetés az *Antigoné*-beli megjelenésével. Ott saját akaratából jön, senki nem hívta, ráadásul a darab utolsó harmadában, amikor már minden szava későn hangzik el (988 skk.). Ott beszélni akar kérdezetlenül is, itt erre még a király többszöri felszólítása ellenére sem hajlandó. Az *Oidipus király* első és az *Antigoné* utolsó epeisodionjában megjelenő Teiresias dramaturgiai szerepe között a legfontosabb párhuzam, hogy szavaik egyik esetben sem változtatják meg a cselekmény menetét: az *Antigoné*-ben egyetlen halálesetet sem tud megakadályozni a *későn* érkező jós, az *Oidipus királyban* pedig csak végtelen indulatra ingerli a királyt, aki – ekkor még! – egyetlen szavát sem hiszi el (mert nem is hiheti!).

Általános, részletesen itt nem tárgyalható kérdés, vajon van-e, lehet-e hasznuk, sors- vagy legalább cselekmény-befolyásoló szerepük a jósmegjelenéseknek a tragédiában? Anélkül, hogy a fennmaradt görög tragédiák valamennyi jóselőfordulását megvizsgálánánk, Sophoklés két Teiresias-szerepeltetéséről biztossággal elmondható, hogy ezekben a tragédiákban a jós egyik esetben sem új információk közlése céljából lép színre. Sokkal inkább a hős(ök) valamely meglévő alapjellemvonásának – pontosabban: *jellemhibájának* – éles fénybe állítása a célja, amelynek napfényre kerülése megpecsételi tragikus sorsukat. Kreón az *Antigoné*-ben uralkodásra való alkalmatlanságát mutatja meg, azét a gyenge kezű uralkodót, aki hirtelen elbizonytalanodik döntéseiben, s a cselekmény előrehaladtával az események alakítására lassan már semmiféle hatalma nem lesz. Oidipus bukáshoz vezető jellemvonása *lobbanékonyága*, heves vérmérséklete, valamint saját megismerési képességeibe vette korlátlan hite. Mindezek a tragikus vétkei a Teiresias-jelenet során pontról pontra követhetők, ellenőrizhetők.

26 *U gar ti s'édé móra phónésont', epei / scholé s'an oikus tus emus esteilamén.* Az *u... ti... édé* fordulat „sejtlemem sem volt arról, hogy...”, „egyáltalán nem gondoltam, hogy...” jelentésű, s az utána következő accusativus cum participio – *se... phónésonta* – az őszinte felháborodás közvetlenségével, egyszerűségével kifejezetten elgondolkodtató. Oidipus e mondattal őszintén megvallja, hogy végzetesen naiv volt: azt gondolta, hogy ha Teiresiaszal a múltban nem is volt semmi dolga – mert soha nem kellett jóslatért folyamodnia hozzá, hogy a város életét helyesen irányítsa –, ezzel nem sértette meg Teiresias (annyira...), hogy amikor bajban van városa, akkor ne próbálna meg legalább jóstekintélyét felhasználva hasznossá tenni magát (vagy netán bosszút állni az évek óta tartó, megalázó mellözöttségért). A város megmentése *helyetti* személyes támadás váratlanul érte Oidipust, s jórészt erről szolt a jóssal folytatott összecsapása eddig. Most, a záró részben is ennek a lelkiállapotának ad hangot.

A *scholé* ebben az értelemben – „ráérősen”, „alig-alig”, innen pedig: „egyáltalán nem” – Sophoklésnél fordul elő először (*Antigoné* 390), az attikai prózában később általánossá válik használata (Jebb; Kamerbeek). Az *oikus tus emus* („palotámhoz”) kifejezésben talán annak bizonygatása is benne van, hogy a Teiresias által elmondottak ellenére Oidipus továbbra is mint saját jogon megszerzett otthonára tekint a thébai királyi palotára, amely egyúttal természetesen hatalmának szimbóluma is.

27 *Hémeis toid' ephymen, hós men soi dokei, / móroi, goneusi d', hoi s' ephysan, emphrones.* A *móroi* gúnyos visszautalás Oidipusnak a 433. sorban Teiresiasra mondott sértésére: a *móra* („ostobaságok”) mögötti logikai alany: „azok, akik ostobaságokat beszélnek”, „ostobák”. Amikor Teiresias utoljára fog fellépni a görög tragédiában (Euripidés: *Bakkhánsnők*), ezekkel a szavakkal búcsúzik az őt indulatosan sértegető Pentheustól (egyúttal pedig a tragédia színpadától is): *móra gar móros legei* (369). A jós a közösség azon tagja, aki már csak szakmájánál fogva sem beszélhet ostobaságokat. Most Oidipust gúnyolja a tőle átvett szóhasználattal, majd rögtön vissza is vág neki (mint látni fogjuk, igen hatásosan!), Euripidésnél azonban egy, a jósfeladatokkal, jósléttel örökre leszámolt Teiresias a józan ész, a tapasztalat (*tois pragmasin legó*, 368) érveivel felfegyverkezve száll szembe a Dionysos istenségét tagadó Pentheusszal. A *hémeis* és az *ephymen* pluralisai egyszerre jelenthetnek előkelő, a jósiszterhez tartozást jelezni hivatott nyelvhasználatot, de éppúgy minősülhetnek a jósmesterséget űző valamennyi jós nevében történő megszólalásnak, a sértések minden jós által való visszautasításának is. Teiresias visszacsapása ravasz csapda, amelybe Oidipus bele is esik.

Teiresiasnak még mindig van olyan muníció a tarsolyában, amellyel újabb, az eddigi átkokat is felülmúló csapást tud mérni Oidipusra. Az elhangzott, rettenetes jóslatok-ítéletek mellé egy látszólag mellékes információt ejt el az újabb sértésekre válaszul: „Én ismertem a szüleidet.” A mondat szó szerinti fordítása egészen másként hangzik („de szüleid szemében, akik téged nemzettek, értelmes-beszédűek voltunk”), csak hogy itt egyáltalán nem az információ konkrét tartalma az érdekes – hogy ugyanis Teiresias okos embernek (*emphrones*) tartották „azok, akik téged a világra hoztak” (*hoi s' ephysan*) –, hanem az az állítás, hogy Teiresias nemcsak hogy ismeri Oidipus származásának titkát, de szüleit személyesen ismerte/ismeri, sőt, bizalmasnak látszó kapcsolatot is ápol velük. Ez nagyon erős, tökéletesen megválasztott dramaturgiai pillanatban elhangzó mondat! Oidipus Teiresias elkergető, dühöngő mondataival a király és a jós összecsapása a végére érni látszik, tehát bármily furcsán is hangozzék, nyugvópontra jutott: az összecsapásban résztvevő felek elmondták érveiket, átkaikat, mindent, amivel csak a másikat megbántani, megsérteni, megalázni képesek voltak. Egymás iránti, engesztelhetetlen gyűlöletük nem ismer határokat, s úgy tűnik, nem tudnak már újat mondani, kifogytak a sértésekből. S ekkor sikerül Teiresiasnak ezzel a mondattal új lendületet adnia

OIDIPUS

*Mert egyáltalán nem tudtam, hogy ostobaságokat fogsz mondani, különben lassan [=aligha] kérettelek volna csak palotámhoz!*²⁶

TEIRESIAS

435 *Mi [ti. a jó sok] ilyenek vagyunk, ahogy, lám, ez neked tűnik: ostobák, de szüleid szemében, akik téged nemzettek, értelmes beszédűek voltunk.*²⁷

összecsapásuknak, újabb, eddig elképzelhetetlen tragikus távlatokat megnyitni abban a történetben, amely Oidipus múltját, sorsát hivatott feltárni.

- 28 *Poioisi; meinon, tis de m'ekphyei brotón;* (437). Teiresias nem egész egysoros mondatának hatása félelmetes: Oidipus, aki valószínűleg már arra készült, hogy miután kitöltötte – jogos! – haragját a vak jóson, bemenjen a palotába, de legalábbis hogy valami egészen mással – mondjuk a dögvész elhárításának rég megígért tervével – foglalkozzék, most minderről, haragjáról, a sértésekről, Teiresias jóslatmegtagadó magatartásáról elfeledkezve, egyetlen sorban három (!) mondatot mond, illetve sokkal inkább kiált, kérdez. Teljes döbbenet és zavarodottság lesz úrrá rajta. Teiresias szavai azt jelentik mindenekelőtt, hogy a jós mégiscsak *tud* valamit. Ennek a tudásnak semmi köze nincsen Apollónhoz vagy jósszavakhoz, Laios meggyilkolásához, a várost sújtó dögvészhez, hanem csak ahhoz, amiről Teiresias pontosan tudja, hogy Oidipus számára fontosabb minden más információnál, tragikus eseménynél és örömnél, s gyötrőbbben nehezedik lelkére, mint bármi más, ami körülötte, a várossal, vagy vele magával történt. A jós tudja a választ arra a kérdésre, hogy kik a király szülei. Ezért a két, mohó-zavart, izgatott kérdés, amely közrezárja a felszólítást (*meinon*). A „maradj!” parancs kiadásával Oidipus nem kevesebbet kockáztat, mint hogy elveszíti maradék királyi tekintélyét. Most éppen egy imént kiadott parancsot („nem mész a pokolba?!”) von vissza – ez pedig (az *Antigoné* Kreónja a legjobb példa erre) a királyi tekintély elvesztésével jár együtt (Jebb; Maiullari; Bollack). De Oidipust ez sem érdekli, nyilván el sem jut a veszély érzékeléséig, olyannyira magával ragadja a vágy, hogy szóra bírja Teiresiaszt. A dativusi alakkal feltett kérdés (*poioisi*, „miféleknek?”) közvetlenül a jós *goneusi* („szüleidnek”, „szüleid előtt”, 436) szavára reflektál (Jebb; Maiullari; Bollack). A második kérdés állítmánya, az *ekphyei* praesens imperfectumi alak, s nem praesens historicum (Jebb, Kamerbeek, Ahl), jelentősége abban áll, hogy Oidipus minden életpillanatában ott lévő, állandó kérdésére (kik a szüleim?, illetve ki vagyok én?) jelen idejű igének kell válaszolnia, mint ez Teiresias következő mondatából egészen világosan ki is fog derülni. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a párbeszéd ezen részének kulcsszaváról van szó: ebben a hat sorban (435–440) ötször találkozunk az ige különböző alakjaival: *ephyen* (Teiresiasra vonatkozóan), *ephytan*, *ekphyei*, *physei*, *ephys*. Oidipus tragikus sorsa, élettörténete: múltja (*ephytan*, *ephys*), jelene (*ekphyei*) és jövője (*physei*) van benne abban a négy ígelakban, amely az ötből rá vonatkozik.

- 29 *Héd'héméra physei se kai diaphtherei* – egyetlen mondatban születés és halál: Teiresias végső ítélete-jóslata Oidipus számára. Az (élet) idő tragikus összefoglalása, amely mellé azonnal felidéződik a homérosi „egy-nap-élő ember”, amely metafora ott általában a halandó lét szembeállítását jelenti az istenek örök létezésével (Fraenkel, H. 1960. *Wege und Formen frühgriechischen Denkens*. Frankfurt, 1–22). Az „egyetlen nap-élet” a tragédiában a tragikus sorsalakulás ívét is leírja: a cselekmény kezdete a hajnal, a történet „megszületése”; a hős(nő) elbukása, az este, a sötétség, a halál eljövetele a cselekmény lezárása (tipikus példák erre a szerkesztésre az *Agamemnón*, az *Áldozatvivők*, az *Eumenisek*; az *Aias*, az *Antigoné*, a *Philoktétes*; az *Alkésztis*, a *Hippolytos*, az *Ión*).

A jövő idő (*physei*) azért is élesen bántó, mert azt sugallja vele Teiresias, hogy Oidipus élete mindeddig nem volt más, mint *látszatok* sorozata, s a *valóságos élete* még csak most kezdődik. Egyetlen mondat, azon belül is egyetlen igével rombolja le a jós Oidipus egész eddigi életét, minden tettét, sikerét, boldogságát. Oidipus az előző mondat felkiáltásával (*meinon!*) visszavonta korábbi parancsát, egyúttal pedig azt is megvallotta, hogy egész korábbi gondolatmenete, amelyre a jóssal folytatott összecsapás során taktikáját építette, összeomlott. Mindvégig úgy érvelt, hogy Teiresias hamis jós, hiszen soha, semmilyen apollóni hírforrás nem állt rendelkezésére, semmilyen isteni tudást soha nem szerzett meg, vagyis egészen egyszerűen: „csaló mágus” (383). Mostani, lelke mélyéről ellenállhatatlanul feltörő kérdéseivel, a szülei kilétét firtató, mohó érdeklődésével bevallja, hogy mégiscsak hisz Teiresias másokét felülmúló többlétezésében. S ebben a kontextusban teljesen mellékes az a körülmény, hogy előző mondatában Teiresias egyáltalán nem jóstudására utalt, hanem egy egészen hétköznapi, emberi banalitásra, arra, hogy ismerőse volt egykoron Oidipus szüleinek. De mégis: vajon jóslat-e a 437. sor? (így: Jebb, Kamerbeek, Dawe, Bollack, Segal). A megfellebbezhetetlennek tűnő kijelentés minden kétséget kizáróan jóslatszerű: titokzatos, sokat sejtető, ünnepélyes és fenyegető. Ha megérkezése óta csak ennyit mondott volna Teiresias, minden további nélkül el is fogadhatnánk valódi jóslatnak. Csak hogy nem egy jós-konzultáció elején vagyunk, hanem egy olyan *agón* utolsó mondatainál, amelynek során éppen az volt az egyik döntő vitapont, hogy Teiresias *nem tud* jósolni. Oidipus minden szavával, minden sértésével azt bizonyította, hogy Teiresias a múltban is, ma is álságos módszerekkel és hazug szavakkal, rosszabb esetben hallgatással válaszolt a várost érő, azonnali beavatkozást igénylő kihívásokra.

- 30 *Hós pant'agan ainikta kasaphé legeis*. Oidipus nem tud mit kezdeni ezzel a mondat, hiszen annak számára semmi értelme sincsen (Kamerbeek). Ő azt kérdezte, hogy ki szülte őt, kik a szülei, akiket Teiresias személyesen is ismert, s akik a jóst bölcsnek tartották. Ne feledjük, Teiresias volt az, aki ennyire konkrét személy(ek)hez köthető, jóslatszerű információt közölt (436), s Oidipus kérdései (437) erre, s csakis erre a mondatra vonatkoznak. A válasz helyett azonban egy megfajtásra váró, tipikus jóslat-mondatot mond, amellyel Oidipus szemében nem tesz mást, mint ismételtén kitér a válaszadás kötelezettsége elől. Még akár azt is gondolhatja a király, hogy ez az „élet-halál-egyetlen nap”-metafora az előző állítás – a konkrét személyek, Oidipus szüleinek ismeretére utaló mondat – visszavonását jelenti. Akármint is van, innen nincsen tovább Oidipus számára, hiszen a jós nem hajlandó nevükön nevezni az ő szüleit (amit egyébként összecsapásuk során, mint láttuk, már többször is megtett!). Az *ainikta* egyedül itt fordul elő Sophoklésnél, de az ugyanebből a töből képzett főnév, az *ainigma* (393, 1525) Oidipus valóságismeretének, sikereinek *védjegye*: ő az, aki megfajtotta nemcsak a Sphinx rejtélyét, de ugyanennek az *ainigma*-megfajító képességének köszönhetően került el a delphoi jósa egykori, szörnyű jóslatának valóra válását is. Most, amikor azt mondja Teiresiasnak, hogy „mindent túlságosan rejtvénytyszerűen és nem-világosan” mondott, nyíltan beismeri, hogy rejtvényt megfajító képességét és tudását meghaladó feladat elé állította a jós. Ez egyenlő vereségének beismerésével, egyenlő azzal, hogy *agón*juk végére mégiscsak eljutottak odáig, hogy Teiresias szellemi fölénye nyilvánvalóvá és – ami ennél jóval fontosabb – mindenki előtt, így Oidipus előtt is elismertté vált.
- 31 *Ukun sy taut'aristos heuriskein ephys*. Túlságosan kínálkozott ez a „poén”, s Teiresias jól érzékelhető elégtétellel csap le Oidipus előző mondatban megvallott zavarára, tanácstalanságára, amit a jós titokzatos, fenyegető és teljesen megfajthetetlen mondata – pontosabban megfajthetetlen költői képe! – váltott ki. Félreérthetetlen gúny és diadalittas kárörvendés csendül Teiresias szavaiban. Oidipus oly hosszan szidalmazta őt, oly erővel tagadta jós mivoltát, hogy most, amikor sikerült zavarba hoznia, nem habozik a végletekig kiélvezni győzelmét.

OIDIPUS

*Miféle szülők előtt? Maradj! Mely halandó nemzett engem?*²⁸

TEIRESIAS

*A mai nap fog téged nemzeni és elpusztítani.*²⁹

OIDIPUS

*Rejtélyes és minden értelem nélküli mindaz, amit mondasz!*³⁰

TEIRESIAS

- 440 *Hát nem te vagy, aki a legkiválóbbnak mutatkoztál az ilyen dolgok megfajtásában?*³¹

*Aristos*nak nevezi a királyt, aki a nehéz helyzetek megoldásában, a várost megmentő tettek kitalálásában (*heuriskein*) és végrehajtásában jeleskedik. Ez mind rendben is lenne, hiszen mi más jellemzői lehetnének a város jó vezetőjének? Csakhogy abban a pillanatban használni e jellemzést, amikor éppen a teljes tanácsstalanság, a rejtélyek megoldására való képtelenség uralkodik el Oidipuson, kifejezetten megalázó (Bollack; Kamerbeek; Goldhill 2012, 13–37; Machin 1981, 309–348).

- 32 Az *oneidizein* („szidalmazni”) igével már találkoztunk az összecsapás egy korábbi pontján: a 371–372. sorban Teiresias használta kétszer is a szót Oidipus sértő szavaira. Most Oidipuson a sor, hogy átélje – s ugyanazzal az igével fogalmazza meg! –, mit jelentenek az igazán megalázó, kivédhetetlen sértések annak, akit – meggyőződése szerint – igaztalanul illetnek ezzel a szóval. Oidipus zavarodottságát mutatja, hogy hirtelen mintha elfeledkezne előző, mindennél fontosabbnak tudott kérdéséről – „kik a szüleim, akiket te ismertél?” – s most már csak valamiféle kódós, s meglehetősen semmitmondó, sőt erősen kétséges jövőképet állít szembe Teiresias megsemmisítő szidalmaival. Abban reménykedni, hogy Apollón jósa majd „nagynak fogja találni” (*em'heuréseis megan*) őt a rejtélyek megfejtésében, netán elismerően fog nyilatkozni valamely, itt még meg nem határozott jóslat(?) – vagy rejtvényfejtéséről, egyetlen pillanatra sem komolyan vehető felvetés. Nem is érthető, mire céloz itt Oidipus: hogy majd megfejti a „mai nap szül majd, s ugyanez pusztít is el”, jóslatra emlékeztető mondatot, s akkor Teiresias majd megdicséri?! Lehetetlen. Az már inkább elképzelhető, hogy Oidipus arról beszél itt, hogy majd ő, egyedül, *Apollón papjának segítségével* képes lesz megtalálni a várost sújtó dögvéstől való megszabadulás útját-módját, és képes lesz kinyomozni Laios gyilkosát. De még ha ez sikerülne is neki, akkor is kizárt, hogy ezért majd dicsérő szavakat fog kicsikarni Teiresiasból. Már idáig is csak az elemzői jóindulat juttathatja el Oidipus ezen mondatának értelmezését, hiszen valójában ő *nem* is ezt mondja... Sokkal valószínűbb, hogy Oidipus mostani állapotában a fenti mondat egy teljesen összezavart gondolkodású, mindenben – múltban, jelenben és jövőben – elbizonytalanodott ember kétségbeesett, értelmetlen, az adott kontextusban reménytelenül érvénytelen mondata (Kamerbeek; Ahl).
- 33 *Hauté ge mentoi s'hé tyché diólesen*. A *tychére* hivatkozás itt többrétű: a szót érthetjük egyszerre gúnyos („vakszerencse” jelentésben) és fenyegetően tragikus („a kiszámíthatatlan, tragikus Sors”) jelentésben (a különböző megoldásokat lásd Said, Knox, Segal, Ahl és Bollack kommentárjaiban). Teiresias most már az utolsó pillanatig, az utolsó szóig kiélvezi győzelmét. A *tyché* akármelyik jelentésrétegét is értse meg Oidipus, az számára csakis végzetes, tragikus lehet: ha „vakszerencse”, akkor visszamenőleg minősíti valamennyi hőstettét, elsősorban is a Sphinx rejtvényének megfejtését, mintha csak azt mondaná, hogy „akkor bizony nagy szerencséd volt: egyszer az életben véletlenül eltaláltad a helyes megfejtést”. Ez esetben nyilvánvalóan a profi szakember, a jós fölényes-lekezelő itéletét hallja Teiresiasból. De ha a *tyché* tragikus Sors értelme jut el a tudatáig, a lényeg akkor sem változik, hiszen Teiresias állítmánya, a *diólesen* mindenképpen egy múlt folyamatot nevez meg, ami azt jelenti, hogy Oidipus sorsa már jóval korábban tragikus módon dőlt el: *elveszett, elpusztult* a befolyásolhatatlan, tragikus Sors akaratából.
- 34 *All'ei polin ténd'exesós', u moi melei*. Oidipus utolsó mentsvára a közösségért vállalt egykori hősi küzdelmének megnevezése, amellyel megmentette ezt a várost (*polin ténd'exesós'*). Ugyanakkor még így sem egészen világos a mondat értelme: mit nem bán *most* Oidipus (*u moi melei*, szó szerint: „nem érdekel engem”)? Logikusan, ha a Teiresias által mondottak egyenes folytatásaként szeretnénk érteni Oidipus válaszát, akkor ez nem jelenthet mást, mint hogy elfogadja: ő egykoron a *tyché* áldozatává vált, az elpusztította őt (*diólesen*, 442), de a város megmentéséért elbukása, pusztulása nem volt túlzott áldozat. Szép gondolat, csak éppen semmi értelme. A Sphinx felett aratott győzelem (Thébai megmentése) és a mai nap között hosszú évek teltek el békében, nyugalomban, boldog volt a város és boldog volt benne Oidipus is, akkor hát hol az elbukás, a *diólesennel* leírt pusztulás? (Bollack; Jebb; Kamerbeek, J. C. 1965. „Prophecy and Tragedy”: *Mnemosyne* 18/1, 29–40).
- 35 Már-már komikus, hogy Teiresias hányadszor készül távozni e jelenet során. Eleve azzal érkezett, hogy nem akart idejönni, Oidipus eressze őt azonnal haza (320). Majd amikor hosszas könyörgés, veszekedés után végül marad, rettenetes *agón* alakul ki közte és a király között, amelynek egy pontján immár Oidipus szeretné hazazavarni (430–431). De mégsem indulhat útnak, mert a király megváltoztatja parancsát, s most már inkább azt akarja, hogy maradjon (*meion*, 437). Amikor tehát Teiresias most (443) azt ígéri, hogy elmegy (*apeimi*), azon lennénk meglepődve, ha valóban távozna. Szereposztási kérdés, hogy a sor második felében jelzett gyermek ezek szerint mint néma szereplő mindvégig a színen volt (Seale 1982, 226).
- 36 Oidipus átveszi a *komize* imperativust Teiresiasból, s megismétli azt, csak éppen egyes szám harmadik személybe teszi át („kísértessék”), így téve személytelenné a jós által imént megnevezett gyermeket. Vagy még inkább, mintha egy mindenkinek, bárkinek szóló parancsot adna Oidipus Teiresias eltávolítására, szabad prédává téve Apollón jóspapját. A *déta* a kiadott parancs indultos megerősítése (Jebb; Kamerbeek). A sor második felével új mondat kezdődik, amelynek alanya ismét Teiresias, ami éles váltást jelent az előző felszólítás általános alanyához képest. A *parón... empodón* két imperfectum participiuma a jós *jelenlétének* folyamatosan irritáló, nagyon kellemetlen („láb alatt-lévő”) jellegére utal (Kamerbeek). A mondat állítmánya (*ochleis*, 446) csak tovább erősíti azt a Teiresias-szal kapcsolatos, nagyon erős viszolygást, amelyet Oidipus mondatának minden szava sugall. A *sytheis* (*seuomai*, „elindulni”, „útra kelni”) türelmetlenséget és dühöt sugároz, s ehhez hangulatában tökéletesen illik a gondolatot lezáró *an + optativus* (*uk an algnouis*, 446). Ezek Oidipus utolsó szavai az igencsak hosszú nyúlt összecsapás végén. A következő Teiresias-beszéd (447–462) válasz nélkül marad, a végén a jós – tragédiánkban örökre – elhagyja a színt, Oidipus pedig bemegy a palotába (Mazon; Storr). Tegyük hozzá: e jelenetlezárásban ez az egyetlen biztos, a színpadi mozgást, a szereplők távozásának pillanatát jelölő pont, hiszen Oidipus majd az 531. sornál a palotából fog kilépni. Oidipus hallgatása Teiresias beszéde alatt és után, valamint néma távozása a palotába olyannyira különös, hogy akár arra is gondolhatunk: Oidipus már a 446. sor után bement a palotába (Sheppard; Carrière), s Teiresias csupán a Karnak tudta elmondani záróbeszédét. Taplin (1977, 91; 1978, 43–45) elutasítja ezt a

OIDIPUS

*Azokra vonatkozóan szidalmazol, amikben majd fel fogod ismerni: nagy vagyok!*³²

TEIRESIAS

*Bizony, maga a Szerencsétlen Sors veszejtett el téged.*³³

OIDIPUS

*De ha ezt a várost megszabadítottam, akkor nem érdekel!*³⁴

TEIRESIAS

*Akkor hát elmegyek. Te pedig, gyermekem, vezess engem!*³⁵

OIDIPUS

445 *Vezessék csak! Mert amíg itt vagy, csak útban lévén kínozol, de sietve ha távoztál, biztosan nem okozol több³⁶ fájdalmat.*

lehetőséget, mondván: Oidipus, „a nagy rejtvényfejtő” azért hallgat, mert még nincs készen a jós által talányos formában elmondott mondatok megfejtésével (ugyanaz az álláspont, még határozottabban: Bain 1977, 73–74; Machin 1981, 321).

Az érveket, amelyek azt próbálják cáfolni, hogy Oidipus a Teiresias-beszédet megelőzően távozik a színről, nem tartom meggyőzőnek. Mivel a szöveg mindkét lehetőségét nyitva hagyja, az elemzésnél a színpadi szituációt, az eddig történeteket és az *agón* szereplőinek eddig megismert jellemét kell figyelembe venni. Mindezek alapján azon a véleményen vagyok, hogy *ennek* az Oidipusnak *ebben a szituációban* nem lehet(ne) szó nélkül hagynia Teiresias utolsó, minden eddigi vádját, a jóslatszerű megnyilatkozást, az alaptalan vádatok összefoglaló beszédét. Mint látni fogjuk, Teiresias jórészt megmarad a már korábban Oidipus fejére olvasott vádaknál (apagyilkosság, thébai származás, vérfertőző házasság), s amit ezekhez még hozzátesz (a majdani vakság, a kitzasztottság, a száműzetésben bolyongás) ugyan rettenetesen hangzik, de az előzmények ismeretében nem okozhat olyan sokkot Oidipusnak, hogy a jós szavainak súlya alatt megtörve, *némán* (!) egyszerűen csak bemenjen a palotába, miután végighallgatta ezt a szörnyű beszédet. A színpadi hatás szempontjából elemezve a jelenetet sokkal hatásosabbnak tűnik, hogy Oidipus még haragja csúcspontján, mintegy erőszakkal elvágva a további beszélgetésnek még a lehetőségét is, dühödten beront a palotába (a 446. sor után), meg sem várva a jós immár oly kívánatos távozását. Teiresias csak *ezután* – talán érzékelve, talán nem, hogy a király már nincs a közelében (erről lásd lejjebb) – kezdi el beszédét. Az, hogy búcsúmonológját éppen ebben a formában és éppen ilyen hangsúlyokkal mondja el, egyenes következménye az így kialakult színpadi szituációnak, a király dühöd, ám nagyon is motivált távozásának.

37 Alapjaiban változtak meg az erőviszonyok: láttuk, Oidipus most már hiába szólította fel távozásra Teiresias, hiába is bocsátotta volna útjára, akár erőszakkal is, most már a jós dönti el, mikor fog távozni! Kiáltó ugyan az ellentmondás a korábban (316 skk.) többször is hangoztatott álláspontja – hogy egyáltalán nem akart ide jönni, nincs mondanivalója a király számára, egyetlen szót sem fog mondani – és e mostani kijelentése között, de ez a két állásfoglalás között végbement események, az Oidipusszal folytatott *agón* fényében már egyáltalán nem kelt meglepetést. Annyit azért mindenképpen meg kell jegyezni, hogy e mondat mögött nyoma sincs semmiféle dühnek, ellenséges indulatnak; végre egy higgadt, minden szempontból jóhoz illő bevezető mondat, amelyet majd követnie kell magának a jóslatnak. Most már nincs mit titkolni, nem kell kímélnie (?) Oidipust, nem kell megtagadnia Apollónhoz tartozását, hiszen immár mindennek vége. Ezzel a királlyal, aki mást sem tett, csak sértéseket vágott a fejéhez, vakságán gúnyolódott, kétségbe vonta jós-tudását és megalázta, csak az erő, az övét felülmúló hatalom hangján szabad beszélni. Ebbe a helyzetelemzésbe pedig még az is belefér, hogy Teiresias „elszólja magát”, megvallja, hogy *igenis volt célja* eljövételének, amelyet most újra, egészen pontos mondatokban fog összefoglalni.

38 *...u to son / deias prosópon* (447–448): a participium aoristi okhatározói mellékértelmét fontos kiemelni: „mivelhogy nem félek...” – öntudatos, az isten papjához méltó mondat, annak hangsúlyozása, hogy Teiresias semmiféle *földi* hatalomnak nincs alárendelve, egyedül Apollónhoz tartozik – de természetesen ez sem új információ, hivatkozott ő már erre összecsapásuk során korábban is (376–377, 410). A mondat két megközelítésben is rendkívül erős színpadi hatást kelt: (1) egy *vak* ember mondja, aki eleve nem lehet semmilyen viszonyban valakinek a *külsejével*, a *kinézetével*, *arcával*; (2) itt lesz igazán jelentősége annak, hogy Oidipus jelen van-e még; ha feltételezzük, hogy már nincs ott, akkor a mondatnak tagadhatatlanul van – legalább egy árnyalatnyi – komikus hatása. De az is minden további nélkül feltételezhető, hogy e mondattal a jós még rá is játszik e képtelen, színpadi helyzetre, s éppen azért használja e kifejezést, hogy Oidipus sértő magatartását gúnyolja: „Akár itt vagy, akár nem, én sokkal világosabban *látlak*, múltadat-jelenedet-jövődöt ismerem, s nem félek tőled!” A sor közepén kezdődő, majd a következő sor elején befejezett mondat (a mondat-*enjambement* jelentőségéről: Kamerbeek, Bollack) itt nem az izgatottság, hanem a hatáskeresés eszköze: folyamatosan, sorvégi lezárás és gondolati pihenő nélkül beszél Teiresias egészen a 448. sor végéig.

39 Félelmetes beszédkezdő mondat a *legó de soi*: egyszerre ünnepélyes és fenyegető, mindent lezáró és magabiztosságot sugárzó (részletes elemzés, amely abból indul ki, hogy Oidipus már nincs a színen: Carrière 1956; Dover 1976, 49–53). A szónoki eszközök tökéletes alkalmazásának vagyunk tanúi: (1) Túlzás: *palai zéteis* (449–450); az alig néhány órával korábban megkezdett nyomozást, Oidipus erőfeszítéseit a gyilkos megtalálására „régóta nyomozol” kitételrel leírni nyilvánvalóan hatásvadász túlzás. Mégis hat, „működik” e kijelentés, mert egy szónoki beszéd *közben* senkinek sincs sem ideje, sem lehetősége elgondolkodni azon, hogy Oidipus még csak éppen az imént, Teiresias meg- és kikérdezésével látott hozzá a közösség érdekében nyíltan felvállalt feladatához, a gyilkos kinyomozásához. (2) Információhalmaz: Teiresias a 449. sor közepétől a 454. sor közepéig egyetlen, ötsoros mondatot mond (ez egyúttal az egész *agón* leghosszabb mondata!). (3) *Hüszteron proteron*: a logikus sorrendfelidézés természetesen úgy festene, hogy először hirdette ki Oidipus, hogy nyomozni fog Laios gyilkosa után (*anakéryssón phonon*; 132 skk.), s csak utána fenyegetőzött a gyilkos megbüntetésével (*apeilón*). A közönség számára is jól ismert sorrend *megfordítása* kifejezetten költői megoldás, egyúttal a figyelem fokozásának remek eszköze. (4) *Anticipatio*: a „titokzatos idegen” (*xenos*, 452), akiről majd kiderül, hogy nem is az (*engenés phanésesai Thébaios*, 452–453), nem fog örülni e sorsfordulatnak (*ud'hédésesai / téi xymphorai*, 453–454). Szörnyű jövőkép, amely a nézők számára világosan Oidipusról szól, valósággá válását tragédiánkban a színen látni is fogjuk. Ám itt és most, a színen lévők (a Kar, s talán Oidipus) számára nem más, mint félelmet keltő, pontos tartalommal meg nem tölthető *jóslat*. A *Laiéion* melléknév (451) azt a benyomást kelti, mintha létezne egy dosszié valahol, a palota – természetesen Oidipus vezette – Nyomozati Osztályán, amelyre az van írva, hogy „Laios-ügy”, tehát az ebbe a kategóriába tartozó ügyek minden részlete ezzel az előtag-jelzővel irandó le. A szokatlan – csak az *Oidipus királyban* előforduló (ezenkívül: 1256. sor) – jelző kifejezetten beavatottságot sugall; aki így beszél, az bizonyára igencsak behatóan ismeri az „ügy” minden részletét, a nyomozás pillanatnyi állását, sőt annak várható kimenetelét is.

40 Az első, ijesztő információ, amely világosan utal arra, hogy Teiresias jóval előbbre jár a nyomozásban, mint az azt vezető Oidipus. Szinte észrevétlenül – a kommentárok döntő többségének fel sem tűnik (kivéve Dawe és Jebb) – vált át az egyes szám második személyű állítványokról (*oleis*, 448; *zéteis*, 450) az egyes szám harmadik személyre (*estin*, 451), amikor megnevezi a gyilkost, hogy ettől kezdve többé ne is térjen vissza a tegezéshez egészen a rettenetes jóslat befejezéséig (*ephy*, 458). A *hutos esti enthade* („az a férfi idevalósi”, 451) kifejezéssel Teiresias jóslat-titokzatoság formájában ismétli meg azt, amit pedig már többször is nyíltan Oidipus szemébe mondott (350–353, 362, 368–369). Az ijesztő-titokzatos kép célja – „a gyilkos itt él közöttünk!” –, különösen azok után, hogy Teiresias már kétszer is nevének nevezte a gyilkost, nem lehet más, mint a hatás fokozása. Tisztán logikai megközelítésben akár azt is mondhatnánk, hogy Teiresias most

TEIRESIAS

Miután elmondtam, ami miatt jöttem, elmegyek,³⁷ mivel nem

félem arcodat.³⁸ Mert olyan nincs, hogy engem elveszejts.

Ezt mondom neked:³⁹ az a férfi, aki után régóta

450 *nyomozol, akit fenyegetsz és mindenfelé hirdeted róla, hogy kutatod mint Laios-gyilkost, az a férfi idebent van.⁴⁰*

jóval kevesebbet oszt meg tudásából közönségével (a Karral, s talán Oidipusszal), mint amennyit korábban már elmondott. Ha most mégis fontosnak tartja, hogy – a korábról már közreadott információk egy részének homályban hagyásával – újból összefoglalja az egész „Laios-ügyet”, annak csak egyetlen oka lehet: mindenki előtt újra, immár cáfolhatatlan erővel akarja bizonyítani jóstudását. Egyszerűbb megfogalmazásban: Teiresias ezzel az *agónt* lezáró beszéddel szeretné helyreállítani, illetve megszilárdítani tekintélyét Thébai polgárai előtt. Ugyanakkor az Oidipus felett már kivívott győzelem hatását szeretné fokozni azzal, hogy virtuóz, költői és jóshoz méltó nyelven és képekben fogalmazza újra mindazt, amit már korábban több változatban, részletekben Oidipus előtt is elmondott. Teiresias, a sértett jós most kombinálja a szerepeket: ő nemcsak tökéletes jós, de íme, jó szónokhoz illően fokozni is tudja a hallgatóira/nézőire gyakorolt *hatást*. Ugyanakkor belátható, hogy nem Oidipusra – vagy legalábbis nem elsősorban rá! – szeretne hatni, hiszen ők ketten már oly sok oldalról végigbeszélték, *végigveszekedték* e történetet, hogy semmi újat nem tudnak mondani egymásnak. Minden információ és minden elképzelhető sértés elhangzott mindkét oldalról. Elképzelhetetlenek tartom tehát, hogy az *agón* keltette feszültséget – amelynek több kiemelkedő pillanata volt, a legutóbbi az, amikor Oidipus megkísérelte elkergetni Apollón jóspapját (431), ám nem járt sikerrel – egy olyan beszéddel szándékozzon fokozni a kiváló szónok Teiresias, amelynek címzettje ugyanaz az Oidipus lenne, akivel már nincs mit közölnie. Az a bizonytalanság, amely Oidipus jelenlétét övezi a beszéd elhangzásakor, csak tovább erősíti a gyanút, hogy ez a beszéd *nem a királynak*, hanem a Karnak, a *thébai népnek* és mindenekelőtt nekünk, mindenkori befogadónak (nézőknek, olvasóknak) szól. Előttük-előtűnk és nekik-nekünk lehet értelme ezt a jóslat-beszédet elmondani, mert így magasztosulhat fel Teiresias, így növekedhet tekintélye akkor, amikor Oidipus bűneinek lelepleződése után a büntetés leglátványosabb elemei (annak kimondása, hogy Oidipus Thébaiban született, az önmegvakítás és a majdnem-isten király koldussá változása) a szemünk előtt válnak valósággá.

- 41 A 452–454 közötti két és fél sorban, ha szigorúan arra figyelünk, hogy *mi újat mond* Teiresias, kizárólag a bűnös leleplezésének *hatását* tudjuk megnevezni. Egészen különös helyzet: mindenki tudja, hogy Oidipusról beszél a jós, de attól, hogy nem ejti ki a nevét, hanem egy titokzatos, még leleplezésre váró ismeretlenről beszél, vagyis egyes szám harmadik személyben szól *a bűnösről*, mintegy zárójelbe teszi a királlyal folytatott összecsapásban felszínre került információkat, és új dimenzióba helyezi az egész Laios-történetet. *A xenos logói metoikos* (452) kifejezés egyszerre játékos-ravasz meghatározás és örökre lenéző, megbélyegző: „a szóbeszéd szerint az illető: betelepült idegen” (Jebb; Dawe; Kamerbeek), aminek jelentése, hogy a gyilkos (vagyis Oidipus) nem más, mint akiről úgy tudják, hogy egy „állandó letelepedési engedéllyel rendelkező külföldi”. Még az is lehet, hogy bár a *metoikos*nak e szöveg helyen nem kell korabeli athéni közjogi kereteket keresnünk, mégis feltehető, hogy e szó megválasztása mögött a thébaiaknak címzett erős rosszallás is ott van, amiért egy ilyen betelepültet, tehát egy idegent elfogadtak királyuknak. Ezt az esetleges, enyhe (?) szemrehányást azonnal ellensúlyozza az *eita d’engenés / phanésetai Thébaios* (452–453), csakhogy azonnal kiderül, hogy ebben az állításban (hogy a gyilkosról hamarosan ki fog derülni, Thébaiban született) semmi megnyugtató nincs, hiszen a jó hírt – királyuk mégsem idegen, hanem Thébaiban született honfitársuk! – rögtön követi a baljós következmény: ebben neki nem lesz semmi öröme (s tegyük hozzá: a városnak sem).

Teiresias beszéde pontosan szerkesztett: átgondolt, hatásvadász struktúráját jelzi az is, hogy mindkét fontos információ lezárását átúsztatja a következő sorba. A három részre tagolható mondat gondolati íve: (1) a gyilkosról (Oidipusról) a thébaiak azt hiszik, idegen (452 első fele); (2) hamarosan Thébai szülöttjének fog bizonyulni (452 második fele, 453 első fele); (3) e tény nem fogja örömmel eltölteni (453 második fele, 454 első fele). A sor közepi megállás feszültséget kelt, a hallgató-befogadó várja a folytatást, amely ebben az esetben majd újabb és újabb *fordulatot* fog tartalmazni. Ugyanakkor Teiresias arra is ügyel, hogy a szörnyű leleplezés – Oidipus thébai születésének és gyilkos mivoltának napfényre kerülése – semmilyen mértékben se vethesse fel a thébaiak, a várost alkotó polgárok közösségének esetleges felelősségét: az egyes szám harmadik személy egyéni sorstragédiának állítja be azt, ami pedig az egész város sorsát meghatározó esemény lesz.

- 42 *Typhlos gar ek dedorkotos* – talán a legkényesebb pont: a *vak* Teiresias első helyre teszi a gyilkos büntetései között látása elvesztését. Csak-hogy ennek a szörnyű csapásnak van, de legalábbis *lehetséges* hogy van pozitív hozadéka is, s ezt Teiresias nagyon jól tudja: a vakság semmivel nem mérhető hatalmat is jelent: a *lényeglátást*, a *jóserő* megszerzését! És pontosan ez az, ami Oidipusszal meg is fog történni (lásd az *Oidipus Kolónosban* jós-Oidipusát), így annak kizárólag negatív aspektusát említeni nyilvánvalóan szándékos gesztus a vak jós részéről. Természetesen ezt a büntetést is kiszabta-megjósolta már más formában Oidipusnak (415–419), de most ez is új kontextusba kerül, egyszerűen attól, hogy a nominális mondat harmadik személyű, ki nem tett alanya megőrzi, sőt tovább fokozza a mondat fenyegető jóslatszerűségét (a 419. sor participiuma, a *bleponta* a megszólított, előtte álló Oidipus cselekvésére helyezte a hangsúlyt). Hátborzongató, hogy bár mindenki tudja, hogy Oidipusról szól Teiresias minden szava, a név elhagyásával minden hallgatója – még ha pontosan tudja is, hogy ő maga tökéletesen ártatlan – érintve érezheti magát. (Az *ek* praepositio „helyett” értelmű használatára példa: *Trachisi nők* 284, 1075.)
- 43 Ez nem több hatásvadász kiszólásnál. Teiresias abban az általánosan elfogadott értékvilágban helyezi el ezt a büntetést, amelyben a *gazdagság* mint a boldogság egyik alapfeltétele kulcsfontosságú. Csakhogy még ez sem ennyire egyszerű, egyetlen értelmű mondat – pedig a kijelentés/jóslat minden banalitásával együtt nagyon ijesztő! Oidipus mindent el fog veszíteni, tehát nemcsak fizikailag válik alkalmatlanná városa irányítására, de jelenlegi gazdagságát, minden vagyonát is elveszíti. Első hallásra nyilván nem tűnik fel senkinek, hogy ez a két-féle tragikus veszteség (a látástól, illetve a gazdagságtól való megfosztás) nem kell hogy együtt járjon (például Euripidés *Hekabéjában* Polymestört megvakítják, de nem kerül szóba, hogy ettől gazdagságát is elveszítené). Ha itt mégis közvetlen kapcsolatot épít a vakság és a gazdagságtól megfosztás közé Teiresias, annak egyik oka az lehet – azon kívül, hogy ez a büntetés *nagyon jól* hangzik, kiemelése remek szónoki fogás –, hogy *most* vág vissza Oidipusnak egy korábban elhangzott, mélyen sértő mondatáért (380): akkor a király azzal kezdte beszédét, hogy a Teiresias–Kreón-összeesküvés indítóoka a gazdagság- és hatalomvágy volt. *Akkor* nem válaszolt semmit Teiresias, de tudható volt, hogy nem hagyhatja megbosszulatlanul a méltatlan, megalázó vádat.
- 44 *...xenén epi / sképtró prodeiknys gaián emporeusetai*. A beszéd legproblematisabb része (455–456), Teiresias leghosszabb mondatának lezárása (a mondat nyelvtani problémáiról lásd Kamerbeek; Dawe; Bollack; fontos kérdés, hogy az *e* mellett a *xenén*... *gaián* egybe-tartozik-e, vagy a praepositio csak a *xenén*hez mint főnévhez kapcsolódik, a *gaián* accusativusa pedig a *prodeiknys* tárgya – vö. Euripidés: *Hippolytos* 898: *xenén ep’aian*).

*azt mondják, idegen, ki ide költözött. De később napvilágra kerül, hogy itt született, thébai, s nem lesz boldog e sorsfordulattól.*⁴¹ *Mert látóból vakká válva,*⁴²

- 455 *és koldusszegényen gazdagság helyett,*⁴³ *idegenben, botjával mutatva maga előtt a földet járja majd útját.*⁴⁴

E jövőkép (jóslatrészlet) logikus folytatása, következménye mindannak, ami eddig elhangzott: a gyilkos – Oidipus, tudja jól mindenki – majd elveszíti szeme világát és minden vagyonát, *tehát* koldusbotjával maga előtt kutatva-felfedezve-kitapogatva a földet fogja útját járni. E mondat pontról pontra valósággá lesz, tehát Teiresias Oidipus eljövendő sorsának ezen részleténél is tökéletes jósna fog bizonyulni. Csakhogy mindez egy másik tragédia – az *Oidipus Kolónosban* – cselekménye, a mi tragédiánkban ebből semmi sem történik meg! De még csak nem is ez a leginkább zavarba ejtő része Teiresias tragédiánkban soha be nem teljesedő jóslatainak, hanem az, *ahogyan* és *amiért* Teiresias szavai érvényüket veszítik. Pedig az *exodos*ban majd minden adott lesz, hogy szóról szóra, a szemünk előtt menjenek teljesedésbe Teiresias jóslatai. Hiszen addigra valóban úgy alakul minden, ahogy azt a jós előre megmondta: látjuk az egykorvolt nagy királyt vakon előbotorkálni a palotából, már elveszítette minden hatalmát, és koldusszegényen készen áll a száműzetésre, arra, hogy a Teiresias által leírt módon – nyilván botjával tapogatva maga előtt az utat! – elhagyja Thébait (1307 skk., 1436–1437, 1440–1444, 1518). De mindebből mégsem lesz semmi, mert Kreón, az új király *nem engedi*, hogy száműzetésbe menjen, egyszerre téve semmissé ezzel a saját maga hozta delphoi jóslatot (100–101) és Teiresias szavait (arról már nem is beszélve, hogy a gyilkosként és vérfertőző szörnyként leleplezett Oidipus leghöbب vágya ugyancsak a száműzetés!). Teiresias jóslatainak érvényességét tehát tragédiánkban nem Oidipus gúnyolódása, hitetlenkedése és sértései fogják megkérdőjelezni, hanem az új király, Kreón. Az ő első, uralkodói intézkedése lesz Teiresias, Apollón papja szavának megkérdőjelezése, semmibe vevése.

45 *Phanésetai de...* – az *Oidipus király* egyik kulcsszava a *phainein* („napvilágra kerül”, „kiviláglik”). Az ige különböző alakjai (ideértve a praepositívóval összetetteket is) harminchatszor fordulnak elő a szövegben (Kamerbeek, Helmbold, Bollack). A Teiresias-beszéd lezáró részében, az utolsó jóslatok elősorolásakor (452–457) három jövő idejű igealak is szerepel: a *phanésetai* (452, 457) és a *hészthésetai* (456).

46 A 457–460. sor az utolsó jóslategyüttes, amelyet Teiresias elmond. Ebben a részben sincs új információ, de a már megismert rettenetes bűnök egészen virtuóz megfogalmazást nyerne: Teiresias sajátos „listát” szerkeszt Oidipus bűneiből. Akár az „Oidipus és családja” cím is adhatnánk e három és fél sornak, amelyben arról beszél a jós, hogy az apagyilkosság és a vérfertőző nász miatt a „ki kinek a kije”-viszonyok mostanra igencsak nehezen áttekinthetővé váltak. Egy férfi életében három, döntő fontosságú pozíció van, amelyek hétköznapi életvitel esetén a legtermészetesebb módon simulnak az élet rendjébe: *pais, posis, patér*. Persze Oidipus teljesen – tragikusan! – összekuszálódott rokonsági viszonyaiban is megvannak ezek: Iokasté és Laios *gyermeké*; Iokasté *férje*; Polyneikés, Eteoklés, Antigoné és Isméné *apja*. Amikor azonban Teiresias e mondattal elkészíti Oidipus „család-táblázatát”, a legnagyobb hatást azzal éri el, hogy a felsoroltak közül egyetlen nevet sem mond ki: úgy írja le – egyetlen mondatban! – e bonyolult, végzetesen összekuszálódott rokonsági hálózatot, mintha találós kérdést, *ainigmát* mondana (393, 439, 1525). Mintha nemcsak a korábban elhangzottakat akarná új formába öntve összefoglalni, de egyúttal a Sphinx egykori rejtvényéhez méltó nehézségi fokú feladványba is fogalmazná most, mondandója lezárásként Oidipus élettörténetét. A rejtvény címzettje pedig ezúttal is a közösség, Thébai, amelyet állítólag éppen ezek miatt a bűnök miatt sújt pusztító dögvész. A korábbi pusztító csapás, a Sphinx idején Oidipus, a „nagy rejtvényfejtő” (439–440) megtalálta a helyes választ – „az ember!” –, s most is rá vár a feladat, hogy Teiresias feladványának megfejtőjeként *megnevezze* azt az egyetlen embert, aki a szörnyű tetteket elkövette: *önmagát*. Oidipus majdani, a lelepleződése pillanatában mondott szavai (1183–1185) *pontról pontra* megfelelnek Teiresias előttünk megfogalmazott elvárásainak, azaz akkor majd *megfejt* Teiresias 457–460. sorban elmondott jóslat-rejtvényét! Bevallja, hogy ő a keresett gyilkos: egyes szám első személyű állítmányokkal és imperfectum participiumokkal helyettesíti a jós „ismeretlen tettesről” szóló passiv *phanésetai* állítmányát.

Teiresias mondatának felépítése ismételen tökéletes szónoki megoldás. Háromkomponensű szerkezetet alkalmaz, amelyen belül mindig megnevez egy-egy családi kapcsolatformát, rokonsági fokot, majd ezeket az egyértelmű kategóriákat két irányban definiálja: egy hétköznapi, minden halandóra természetes irányban, és egy rettenetesen bűnös, egyértelműen elítélendőben. (1) gyermekeinek (a) testvére, de (b) apja is; (2) annak, aki szülte, tehát anyjának (a) fia és (b) férje is; (3) apjának pedig (a) ágytársa (*homosporos*), egyúttal pedig (b) gyilkosa. Az 1. és 3. pontnál előbb nevezi meg a bűnös, vérbűnt jelentő családi kapcsolatot (testvér, ágytárs), míg az anyjához fűződő kettős viszony leírásakor (2) előbb mondja ki a természetes vérségi kapcsolatot, s ezután az incestuális bűnben tetest öltöt. A *xynón* participium imperfectum megválasztásában az a legijesztőbb, hogy a *folymatos* együttlétet, együttélést hangsúlyozza, vagyis azt, hogy ebben az esetben az apaság és a testvérkapcsolat teljesen összemósódott. A *homosporos* jelző használata („együtt magot vető”) egyértelműen durva ebben a szexuális összefüggésben (Dawe; Kamerbeek; Bollack); de a jelző tragédiánkban nem egyedül itt fordul elő: Oidipus használta e kifejezést még akkor, amikor megfogadta Thébai népének, hogy mindenképpen kinyomozza Laios gyilkosát, hiszen ő maga megörökölte annak aszsonyát: *...echón de lektra kai gynaiich' homosporon* (260). Ez utóbbi szöveghelyen a jelző aktív értelmű, Ahl fordításában: „the woman who / drew semen from us both.” Amikor Teiresias használja a jelzőt beszéde záró részében, nem tesz mást, mint maga is megfejt egy jóslatszerűen rejtélyes jelentésűnek bizonyult jelzőt. Oidipus akkor, amikor a *homosporost* önmagáról kimondta (260), még nem tudhatta, hogy sokértelmű, egy rejtvényfejtő képességei után kiáltó szót használt. Teiresias *most* bizonyítja, hogy még ebben is, a rejtvényfejtésben is felülmúlja a királyt: a szavak valós jelentését ő képes megérteni és kimondani.

47 *Taut'ión / eisó logizu* – első olvasásra mintha ez a bűcsü-fenyegetés azt igazolná, hogy Oidipus mostanáig a színen volt, s csak Teiresias felszólításának engedelmeskedve megy be a palotába, nagyjából egy időben a jós távozásával. Ennél azonban jóval hatásosabb, *teátrálisabb*, nem utolsósorban pedig jóval tragikusabb, ha a vak jós felszólítása üres térben hangzik el, pontosabban kizárólag a Kar jelenlétében (hiszen amúgy is neki szólt az egész záróbeszéd!). További érv lehet a király már régen megtörtént távozása mellett, hogy Oidipus eddig megismert jellemvonásai alapján kizárható, hogy egyetlen szó nélkül hagyná, hogy ennyire durván, sértőn-vádlón „fejtse meg” élettörténetét bárki is. Különösen Teiresiasról nem tűrné el, akit korábban sem kímélt hasonló jellegű, de sohasem ennyire részletesen előadott, meggyőződése szerint igaztalan vádjait hallva. A *logizu* aoristos imperativusa még egy finom sértést tartalmaz azzal, hogy az aoristos kiemeli a kezdő pillanat fontosságát: „kezdj el végre gondolkodni!”.

Az külön elgondolkodtató, hogy tragédiánkban kik, hányszor és miért szeretnék beküldeni Oidipust a palotába: (1) Kreón két alkalommal: 91–92. sor – a dráma nyitóképében a Delphoiból hozott jóslattal való esetleges manipulációra felbujtó mondattal, amelyben kérdés-ként hangzott el, hogy bemenjenek-e a palotába négy szemközt megbeszélni a kapott jóslatot; és az *exodos*ban három (!) alkalommal: 1429,

És napfényre kerül majd,⁴⁵ hogy saját gyermekeinek egyszerre fivére és ő maga apjuk is, és akitől született,

annak a nőnek fia és férje ő, és apjával

460 *együtt-nemző, egyúttal pedig annak gyilkosa is.⁴⁶ Mindezeket pedig, bemenve, gondolkozz el magadban!⁴⁷*

1515, 1521 – Kreón immár királyként, ellentmondást nem tűrően *beküldi* Oidipust a palotába. (2) Iokasté egy alkalommal, 637: Oidipus és Kreón veszekedése közben színre lépve mind férjét, mind fivérét haragosan hazaküldi (*oikos*, illetve *kata stegas*). (3) Teiresias az itt elemzett mondatban. A *palota* e három, Oidipus és a város életében döntő jelentőségű személy szóhasználatában az alapjelentésen túl más és más árnyalatot, többletjelentést kap: Kreón szemében előbb a *hatalom jelképe* a királyi palota, ahol a város ügyeit – akár a nyilvánosság teljes kizárásával is! – intézni lehet, majd *börtön*, Oidipus bűnös életének lezárása, az általa kiszabott büntetés helyszíne, ahová időhatár nélkül bezárja a vak, mindenét elveszített Oidipust. Iokasté számára a palota az *otthon*, a védelmet nyújtani képes menedék, ahol majd a sok rettenet után meg lehet nyugodni, és ahol megértés, meghitt léghő várja Oidipust. Teiresias szóhasználatában a „miután bementél” egyszerre gúnyos és fenyegető: Oidipus egyetlen helyen találhatja meg a választ az őt izgató legfontosabb kérdésre: „ki vagyok én?”: a palotában. Mert ez a *bent* – és ebben bizonyosan ott van a lélek „bent”-lényegűsége is – mindenre a válasz, ezt kellene alaposan elgondolkozva (*logizu!*) megértenie, és levonnia a megfelelő következtetéseket. *Kint* csak bünt bűnre halmozott, minden csak látszatigazság, látszatsiker, látszataboldogság volt. Az igazság *odabent* van.

- 48 ...*Kan labéis epseusmenon*, / *phaskein m'édé mantiké méden prhonein*. Teiresias utolsó szava ugyanaz, mint amelyik az első volt színre lépésekor: *prhonein* (316, 462). A „to have wisdom”(Jebb), a „to be wise”(Storr) vagy a „savoir”(Mazon) fordítások elfogadható szinten adják vissza az ige legfontosabb jelentését, a *tudás* birtoklásának igenévi megfogalmazását. De arra is gondolni kellene, hogy a *prhonein*-ben ott van a tudás megszerzéséhez vezető út is: a *gondolkodásra* való képesség. Sem Teiresias, sem Oidipus nem támasztotta alá érvekkel, tényekkel a másik ellen felhozott vádjait: Teiresias indulattól fűtött kijelentő mondatokban felfoghatatlan és hihetetlen szörnyűségekkel vádolta meg Oidipust, de Oidipus sem sorolt tényeket, konkrétumokat a Kreón–Teiresias-összeesküvés váddal kapcsolatban. Pedig a *prhonein* pozitív tartalommal való megtöltése mindkettőjüktől – a város alapintézményeitől, a királytól és a jóstól – elvárható lenne. Az, hogy Teiresias figyelmezteti Oidipust a józan gondolkodás szükségességére, hatásos fordulat, nyilván szimpátiát kelt hallgatóságában, és komoly helyzeti előnyhöz juttatja összecsapásuk lezárásának pillanataiban. Ha ezt a tényt szem előtt tartjuk, akkor egyértelmű, hogy az Oidipus–Teiresias-összeesküvés végkimenetelét a retorikai (és pszichológiai!) megoldások elmélyültebb ismerete és hozzáértőbb (értsd: eredményesebb) felhasználása fogja eldönteni. Az első tagmondatban (*kan labéis m'epseusmenon*) az *an* + aoristos optativus a jós végtelem magabiztosságát, immár cáfolhatatlan fölényét hirdeti. A *labéis* („ha rajtakapsz”) utáni accusativus cum participio (*m'epseusmenon*) ugyanezt a fölény-érzetet erősíti tovább, hiszen a közvetlen megtapasztalás, a *fizikai* „rajtakapás” lehetőségének felvetése, illetve vállalása kifejezetten képtelen ötlet. De célját így is tökéletesen eléri a kifejezés, hiszen a Kar (és a közönség!) pontosan érti, hogy nyilvánvalóan lehetetlen Teiresiaszt hazugságon érni. Ne feledjük, Oidipus sok – talán igaztalan! – vádat és szidalmat zúdított Teiresiasra összecsapásuk során, de *hazugsággal* sohasem vádolta meg. Ez Teiresias önkényes – még ha amúgy teljesen logikus! – következtetése, amelyet abból vont le, hogy Oidipus agónjuk során soha egyetlen szavát sem hitte el.

A *phaskein* infinitivus imperfectus activus imperativus funkciójú (Bollack, Maiullari, Jebb, Kemerbeek, Dawe); a *gyakorító* -sk képzős ige jelentése ismét csak az Oidipus iránti metsző gúnyt és megvetést emeli ki: „ismételgesd!”, „mondogasd!”, ami kifejezetten sértő megfogalmazás egy király megszólalásával kapcsolatban. (Kreón használta ezt az igét a delphoi jóslat ismertetésekor – 110, 114, 120 –, s fontos következtésekre lehetett jutni ezen mondatok elemzéséből – lásd a megfelelő fejezetnél.) A vezérigéként használt, imperativus értékű *phaskeintől* függő accusativus cum infinitivós szerkezettel búcsúzik Teiresias, s többé nem is lép színre az *Oidipus királyban*: ...*em'édé mantikéi méden prhonein*. Retorikai hatás szempontjából ismételt tökéletes zárás, hogy egy jóslással kapcsolatos, szakrális szakszót használ mestersége, elhívottsága, isteni ihletettsége leírására: *mantikéi* (a dativusról: Kemerbeek). Együttal válaszol is Oidipusnak az összecsapásuk során kimondott, nyilvánvalóan sértő gúnyval kimondott szavaira (*pu sy mantis ei saphés*, 39): úgy vagyok isteni jós (*mantis*), hogy enyém a jóstudás (*mantiké*) adomány, amelyet semmiképpen nem tudsz megcáfolni.

Az utolsó két sor hangzásvilágáról külön kell szólni: kétszer hat szó alkotja a két sor iambikus trimetereit. Mindkét sorban keretes alliterációt látunk-hallunk: az első sor kezdő *eisó*jára a sorzáró *epseusmenos* felel, míg a sor második szavára, a *logizura* a sor utolsó előtti szava, a *labéis*. A sor harmadik (*kan = kai an*) és ötödik szava (*m' = me*) képezi a hidat az alliteráló szavak között. A beszédet záró sor zenéi szerkezete megegyezik az előző soréval: a sorkezdő *phaskeinre* a sorzáró *prhonein* válaszol. A sor közepén még hangsúlyosabbá válik az alliteráció, mivel közvetlenül egymás mellé kerül a *mantikéi* és a *méden*. Az alliteráció e sorban ráadásul kiegészül egy belső rímmel is, ezzel téve teljessé a retorikai-színpadi hatást: Teiresias egy „fülbemászó”, gyönyörű ritmusú-dallamú mondatot hagy utolsó emlékül hallgatóságának.

*S ha netán úgy találád, hogy hazudtam, már ismételtgethed, hogy én jóslattal semmi értelmeset nem mondok.*⁴⁸

Bibliográfia

Szövegkiadások és kommentárok

- Blaydes, F. H. M. 1859. *Sophocles, Oedipus Tyrannus*. I. Cambridge.
 Bollack, J. 1990. *L'Oedipe Roi de Sophocle*. 1–4. Lille.
 Brunck, Ph. 1808. *The Oedipus rex of Sophocles*. Cambridge.
 Campbell, L. 1871. *The King Oedipus and Philoctetes of Sophocles*. London.
 Dawe, R. D. 1982. *Sophocles. Oedipus Rex*. Cambridge.
 Jebb, R. C. 1893–1908. *Sophocles. The Plays and Fragments*. 1–7. Cambridge.
 Kamerbeek, J. C. 1953–84. *The Plays of Sophocles*. 1–7. Leiden.
 Lloyd-Jones, H. – Wilson, N. G. 1990. *Sophocles fabulae*. Oxford Classical Text. Oxford.
 Longo, O. 1972. *Sofocle, Edipo Re*. Padova.
 Maiullari, F. 1999. *L'interpretazione anamorfica dell'Edipo Re*. Pisa–Roma.
 Masqueray, P. 1946. *Sophocle. Oedipe Roi*. Les Belles Lettres. Paris.
 Schadewaldt, W. 1978. *Sophokles, König Oedipus*. Frankfurt.
 Schneidewin, F. W. – Nauck, A. 1910. *Sophokles*. 1–7. *König Ödipus* (2. band). Besorgt von E. Bruhn. Berlin.
 Sheppard, J. T. 1920. *The Oedipus Tyrannus of Sophocles*. Cambridge.
 Wilamowitz-Moellendorff, U. von 1949. *Sophokles, Oedipus*. Frankfurt.

Szakirodalom

- Ahl, F. 1991. *Sophocles' Oedipus. Evidence and Self-Conviction*. Ithaca–London.
- Aubriot, D. 2008. „La culpabilité d'Oedipe et la date de l'Oedipous tyrannos de Sophocle”: D. Auger – J. Peigney (szerk.): *Phileuripides. Mélanges offerts à François Jouan*. Paris, 355–370.
- Bacon, H. 1966. „Women's Two Faces: Sophocles' View of the Tragedy of Oedipus and His Family”: *Science and Psychoanalysis. Decennial Memorial Volume*. New York, 10–24.
- Bain, D. 1977. *Actors and Audience. A Study of Asides and Related Conventions in Greek Drama*. Oxford.
- Bain, D. 1979. „A Misunderstood Scene in Sophocles, Oedipous (O. T. 300–462)”: *Greece & Rome* 26, 132–145.
- Benardete, S. 1966. „Sophocles' Oedipus Tyrannus”: Th. Woodard (szerk.): *Sophocles. A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, 105–121.
- Bowra, C. M. 1944. *Sophoclean Tragedy*. Oxford.
- Budelmann, F. 2006. „The Mediated Ending of Sophocles' Oedipus Tyrannus”: *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 57, 43–61.
- Burian, P. 2008. „Inconclusive Conclusion: the Ending(s) of Oedipus Tyrannus”: S. Goldhill – E. Hill (szerk.): *Sophocles and the Greek Tragic Tradition*. Cambridge, 99–118.
- Buxton, R. 1980. „Blindness and Limits: Sophocles and the Logic of Myth”: *Journal of Hellenic Studies* 100, 22–37.
- Calame, C. 1986. „Le nom d'Oedipe”: B. Gentili – R. Pretagostini (szerk.): *Edipo. Il teatro greco e la cultura europea*. Atti del Convegno Internazionale, Urbino 15–19. novembre 1982. Roma, 395–407.
- Calame, C. 1996. „Vision, Blindness and Mask: the Radicalization of the Emotions in Sophocles' Oedipus Rex”: M. S. Silk (szerk.): *Tragedy and the Tragic. Tragedy and Beyond*. Oxford, 17–37.
- Cameron, A. 1968. *The Identity of Oedipus the King: Five Essays on the Oedipus Tyrannus*. New York.
- Carrière, J. 1956. „Ambigüité et vraisemblance dans Oedipe Roi”: *Annales Fac. de Lettres de Toulouse* 5/3, 1–14.
- Champlin, M. W. 1968/69. „Oedipus Tyrannus and the Problem of Knowledge”: *Classical Journal* 64, 337–345.
- Coray, M. 1993. *Wissen und Erkennen bei Sophokles*. Basel–Berlin.
- Cuny, D. 2004. „Théorie du complot et déviance tyrannique: étude de l' 'agón' entre Oedipe et Créon dans 'Oedipe Roi'”: *BAGB* 1, 64–81.
- Defradas, J. 1958. „Le rôle de l'alliteration dans la poésie grecque”: *REA* 36–49.
- Dindorf, G. 1870. *Lexicon Sophocleum*. Lipsiae.
- Dodds, E. R. 1966. „On Misunderstanding the Oedipus Rex”: *Greece & Rome* 13, 37–49.
- Dover, K. J. 1976. *Miscellanea tragica in honorem J. C. Kamerbeek*. Amsterdam.
- Drexler, H. 1956. „Die Teiresias-Szene des König Oedipus”: *Maia* 8, 3–26.
- Dyson, M. 1973. „Oracle, Edict, and Curse in Oedipus Tyrannus”: *The Classical Quarterly* 23, 202–213.
- Easterling, P. E. 1973. „Repetition in Sophocles”: *Hermes* 101, 14–34.
- Easterling, P. E. 1977. „Character in Sophocles”: *Greece & Rome* ser. 2. 24, 121–129.
- Easterling, P. E. – Hall, E. (szerk.) 2002. *Greek and Roman Actors. Aspects of an Ancient Profession*. Cambridge.
- Ehrenberg, V. 1954. *Sophocles and Pericles*. Oxford.
- Flashar, H. 1977. „König Oedipus. Drama und Theorie”: *Gymnasium* 84, 120–136.
- Ghira, D. 2007. „Il primo episodio dell'Edipo Re (216–462)”: *Maia* 59, 34–40.
- Gillett, G. – Hankey, R. 2005. „Oedipus the King: Temperament, Character, and Virtue”: *Philosophy and Literature* 29, 269–285.
- Goldhill, S. 1984. „Exegesis: Oedipus (R)ex”: *Arethusa* 17, 177–200.
- Goldhill, S. 2012. *Sophocles and the Language of Tragedy*. Oxford.
- Gould, T. 1965. „The Innocence of Oedipus: The Philosophers on the Oedipus the King”: *Arion* 4/3, 363–386; 4/4, 582–611.
- Gould, J. 1988. „The Language of Oedipus”: H. Bloom (szerk.): *Sophocles' Oedipus Rex*. New York – Philadelphia, 143–160.
- Graffunder, P. L. W. 1885. „Über den Ausgang des König Oedipus von Sophokles”: *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogie* 132, 389–408.
- Gregory, G. 1995. „The Encounter at the Crossroads in Sophocles' Oedipus Tyrannus”: *Journal of Hellenic Studies* 115, 141–146.
- Greiffenhagen G. 1966. „Der Prozess des Oedipus”: *Hermes* 94, 147–176.
- Griffith, R. D. 1996. *The Theater of Apollo: Divine Justice and Sophocles' Oedipus the King*. Montreal.
- Henderson, J. 1975. *The Maculate Muse*. New Haven.
- Hoey, Th. 1968–69. „On the Theme of Introversion in the Oedipus Rex”: *Classical Journal* 64, 296–299.
- Howe, T. P. 1962. „Taboo in the Oedipus Theme”: *Transactions of the American Philological Association* 93, 124–143.
- Hug, A. 1872. „Der Doppelsinn in Sophokles Oedipus König”: *Philologus* 31, 66–84.
- Jouanna, J. 2007. *Sophocle*. Paris.
- Kane, R. L. 1975. „Prophecy and Perception in the Oedipus Rex”: *Transactions of the American Philological Association* 105, 198–208.
- Kirkwood, G. 1958. *A Study of Sophoclean Drama*. Ithaca, NY.
- Kitto, H. D. F. 1961. *Greek Tragedy. A Literary Study*. London.
- Kitzinger, R. 1993. „What Do You Know? The End of Oedipus”: R. M. Rosen – J. Farrell (szerk.): *Nomodeiktēs. Greek Studies in Honour of Martin Ostwald*. Michigan, 539–556.
- Knox, B. M. W. 1955. „Sophocles' Oedipus”: C. Brooks (szerk.): *Tragic Themes in Western Literature*. New Haven, 7–29.
- Knox, B. M. W. 1964. *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy*. Sather Classical Lectures 35. Berkeley – Los Angeles.
- Knox, B. M. W. 1979. „Why is Oedipus Called Tyrannus?”: *Classical Journal* 50, 97–102 (= Uö: *Word and Action*. Baltimore, 1979, 87–95).
- Kovacs, P. D. 2009. „The Role of Apollo in Oedipus Tyrannus”: J. R. C. Cousland – J. R. Hume (szerk.): *The Play Texts and Fragments: Essays in Honour of Martin Cropp*. Leiden, 357–368.
- Kullmann, W. 1994. „Die Reaktionen auf die Orakel und ihre Erfüllung im König Ödipus des Sophokles”: A. Bierl – P. von Möllendorff (szerk.): *Orchestra. Drama, Mythos, Bühne (Mélanges Flashar)*. Stuttgart–Leipzig, 105–118.
- Lattimore, S. 1975. „Oedipus and Tiresias”: *Californian Studies in Classical Antiquity* 8, 105–111.
- Lefèvre, E. 1987. „Die Unfähigkeit, sich zu erkennen: Unzeitgemasse Bemerkungen zu Sophokles' Oedipus Tyrannus”: *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*. Nf. 13, 37–58.
- Lewis, R. G. 1989. „The Procedural Basis of Sophocles' Oedipus Tyrannus”: *RBS* 30, 41–66.
- Longo, O. 2007. *Sofocle, Edipo Re, commento*. Venezia.
- Machin, A. 1981. *Cohérence et continuité dans le théâtre de Sophocle*. Québec.
- Menaut, J. 2003. „Sophocle ou Le pouvoir en question”: S. Franchet d'Esperey (szerk.): *Fondements et crises du pouvoir*. Bordeaux, 121–133.
- Moreau, A. 1993. „Tirésias: un devin trop humain (Oedipe Roi 300–462)”: A. Machin – L. Pernée (szerk.): *Sophocle: le Texte, les Personnages*. Aix-en-Provence, 219–232.

- Peradotto, J. 1992. „Disauthorizing Prophecy: The Ideological Mapping of *Oedipus Tyrannus*”: *Transactions of the American Philological Association* 122, 1–15.
- Perpillou, J.-L. 2006. „Saisir Oedipe”: P. Brilllet-Dubois – E. Parmentier (szerk.): *Philologia: Mélanges offerts à Michel Casewitz*. Lyon, 109–112.
- Rigsby, K. J. 1976. „Teiresias as Magus in *Oedipus Rex*”: *GRBS* 17, 109–114.
- Rosenmeyer, Th. 1952. „The Wrath of Oedipus”: *Phoenix* 6, 92–112.
- Roth, P. 1984. „Teiresias as Mantis and Intellectual”: *Transactions of the American Philological Association* 114, 59–69.
- Scott, W. 1983. „The Exit of *Oedipus Rex*”: K. V. Hartigan (szerk.): *From Pen to Performance. Drama as Conceived and Performed*. I–III. Lanham, 103–110.
- Scott, W. 1996. „Musical Design in Sophocles’ *Oedipus Tyrannus*”: *Arion* 4, 33–44.
- Seale, D. 1992. *Vision and Stagecraft in Sophocles*. London.
- Segal, Ch. 1980/81. „Visual Symbolism and Visual Effects in Sophocles”: *Classical World* 74, 125–142.
- Segal, Ch. 1981. *Tragedy and Civilization: An Interpretation of Sophocles*. Cambridge, MA.
- Segal, Ch. 1993. *Sophocles’ Oedipus Tyrannus: Tragic Heroism and the Limits of Knowledge*. New York.
- Segal, Ch. 1999. *Sophocles’ Tragic World. Divinity, Nature, Society*. Cambridge, MA.
- Taplin, O. 1977. *The Stagecraft of Aeschylus. The Dramatic Use of Exits and Entrances in Greek Tragedy*. Oxford.
- Taplin, O. 1978. *Greek Tragedy in Action*. Berkeley – Los Angeles.
- Taplin, O. 1983. „Sophocles in his Theatre”: J. de Romilly (szerk.): *Sophocle. Entretiens sur l’Antiquité Classique*, vol. 29. Vandoeuvers.
- Ugolini, G. 1987. „L’Edipo tragico sofocleo e il problema del conoscere”: *Philologus* 131, 19–31.
- Ugolini, G. 1995. *Untersuchungen zur Figur des Sehers Teiresias*. Tübingen.
- Vernant, J.-P. 1972. „Ambiguité et renversement: sur la structure énigmatique d’*Oedipe Roi*”: J.-P. Vernant – P. Vidal-Naquet (szerk.): *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*. Paris, 101–131.
- Walker, G. C. 2006. „‘You could have thought’: Past Potentials in Sophocles?”: I. J. F. de Jong – A. Rijksbaron (szerk.): *Sophocles and the Greek Language*. Leiden–Boston, 163–178.
- Winnington-Ingram, R. P. 1980. *Sophocles: An Interpretation*. Cambridge.